

KÂŞGARLI MAHMUD VE
Dîvânü Lugâti't-Türk

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI

KÂŞGARLI MAHMUD VE DÎVÂNÜ LUGÂTİ’T-TÜRK

YTB Yayınları: 62
Araştırma Eserler Dizisi
ISBN: 978-975-17-6077-7

Editörler
Bilal Kemikli
Mehdin Çiftçi

Proje Asistanları
Okan Uzunöz
Edibali Karabıyık

Görsel Tasarım ve Uygulama
Pınar Coşgun
Ajans Düş Pınarı

Baskı ve Cilt
Başak Matbaacılık Tanıtım Hizmetleri
İth. İhr. A.Ş.
Anadolu Bulvarı Meka İş Merkezi No:5
Kat:7 Gimat-Yenimahalle/Ankara
Matbaa Sertifika Numarası: 51529

Yayın Yeri ve Tarihi
Ankara, Aralık 2024

Baskı Miktarı
1.Baskı, 1.000 Adet

© TÜM YAYIN HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayında yer alan makale/metin ve görsel malzemeler ve metinlerde dile getirilen görüşlerin sorumluluğu ile telif konusunda doğacak maddi ve manevi tüm hukuki sorumluluk editörler ve metin yazarlarına aittir. Kitapta yer alan görüşler mutlak surette YTB’nin resmî politikasını yansıtmaz.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü Lugâtî’t-Türk
Bilal Kemikli, Mehdin Çiftçi
Başak Matbaacılık Tanıtım Hizmetleri İth. İhr. A.Ş.

1. Kâşgarlı Mahmud, 2. Dîvânü Lugâtî’t-Türk, 3. Tarihî, sosyal ve kültürel ilişkiler

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara
Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49
info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr
Sertifika Numarası: 67797

KÂŞGARLI MAHMUD VE

Dîvânü Lugâti't-Türk

Editörler

Prof. Dr. Bilal Kemikli

Prof. Dr. Mehdin Çiftçi

Ankara, 2024

Halk Kültürü Açısından *Dîvânü Lugâtî't-Türk*

Erhan Çapraz*

“Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir.
Türkistan değil, bütün cihandır.”
(Ali Emîrî Efendi)

1. Giriş

Dîvânü lugâtî't-Türk, Robert Dankoff’un belirttiği üzere, “Orta Asya tarihi ve etnografyası için canlı bir kaynak ve İslâmî dilbilim kültürünün yegâne örneğidir.”¹ Dankoff, eserin esas kıymetini ise şöyle açıklar:

“Bütün bunlar Orta Türkçe hakkındaki ilk bilgilerdir. Onlar bir usta tarafından ‘bir alan araştırması’ ile ‘Allah’ın gözünde Türklerin üstünlüğünü göstermek’ için ve Müslüman olmayan Türklere dili ve de Türk kardeşlerinin geleneklerini öğretmek amacıyla toplanmıştır. Aslında, Kâşgarî, Arap filozoflarının Hicri 1. yüzyılda Araplar için yaptıklarını Türkler için yapmayı başarmıştır: Organize olmak, dillerini, soylarını ve kültürel gelenekleri açıklamaktır.”²

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, erhancapraz38@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8705-4981>.

¹ Mahmûd el-Kâşgarî. *Türk Şiveleri Lügatı (Dîvânü lugâtî't-Türk)*. haz. Dankoff, Robert - Kelly, James vd. çev. Ersin Teres (USA: Harvard University Press, 1982), 63 (Ersin Teres, *Divanu lugat-it-Türk ve Budist Uygur Metinlerinin Sözcükleri Bakımından Karşılaştırılması*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006 içinde).

² Dankoff - Kelly, *Mahmûd el-Kâşgarî, Türk Şiveleri Lügatı (Dîvânü lugâtî't-Türk)*, 77.

Bu bağlamda Kâşgarlı Mahmud, 1074'te eseri yazmakla sadece Türk dilinin ilk sözlüğünü hazırlamakla kalmamış, Türk töresinin esasını belirleyen hususları da bir araya getirmiştir. Dolayısıyla sözlükte Türk halk kültürünün temellerini de bu töre esasında ele alıp değerlendirmek elzemdir.

Törelî Türk Edebiyatı'nın³ da esasını teşkil eden töre, sözlükte “törö” şeklinde ve “an'ane” (*DLT*, 411) mânâsında kullanılmıştır.⁴ Törönün hakikatını belirleyen “töz” ise yine sözlükte “halk” (*DLT*, 376) ve “asıl, kök, esas” (*DLT*, 376) mânâlarına gelmektedir. Sözlükte törönün bir diğer mânâsının ise “başköşe” (*DLT*, 411) olması aslında kelimenin halkın hakikati dâhilinde makamını da tebarüz ettirmesi bakımından hayli dikkat çekicidir. Dolayısıyla eserdeki kelime ve kavram evreninin tamamen Cenab-ı Hakk'ın “halk” etme kudretine bağlı olarak “töz” ile “törö” arasında vücut bulduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Nitekim Kâşgarlı Mahmud'un da eserinin mukaddimesinde kendisini böyle bir sözlüğü hazırlamaya iten başlıca âmil olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) “Türk dilini öğreniniz; çünkü onların uzun sürecek egemenlikleri vardır” şeklindeki -hadis olarak kabul ettiği- bir sözüne atıfta bulunması onun bu hakikate ne derecede büyük bir bağlılık gösterdiğini açıkça ispat eder. Diğer taraftan tüm Törelî Türk Edebiyatı eserlerinde olduğu üzere eserin Besmele, Hamdele ve Salvele ile başlaması da bunun Törelî bir edebiyat eseri olduğunu açıkça ortaya koyar. Ayrıca Kâşgarlı'nın eserinde dönemine dair hikmet ve hakikat aktarımında daha ziyade şiir, recez, hikmet ve atasözünün imkân ve kabiliyetlerinden faydalanması da bu hususu büyük ölçüde teyit eder. Zira Törelî dairede her türlü aktarımın esasını büyük ölçüde şiir belirlemektedir.

Kâşgarlı, tam mânâsıyla Törelî bir sözlükbilimci olarak dinî-manevî gücünü yukarıda aktardığımız hadis-i şerifin iktidarından alırken diğer taraftan yaşadığı dönemde daha ziyade edebî ve kültürel alanda etkili olan

³ Törelî Türk Edebiyatı tabirinin mahiyeti hakkında bk. Abdülkadir Dağlar, “Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı”, İSLARA Uluslararası İslâm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, ed. Erdem Can Öztürk (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022), 100-115.

⁴ Yazıda *Divân*'dan yaptığımız tüm alıntılarda Mustafa S. Kaçalın ve Mehmet Ölmez'in hazırladıkları eserden yararlanılmıştır (Kâşgarlı Mahmud, *Divânü lugâti't-Türk*, haz. Mustafa S. Kaçalın ve Mehmet Ölmez (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023). Dolayısıyla parantez içerisindeki sayılar eserin sayfa numarasını göstermektedir.

güçlü “mecmua geleneği”nin de hiç şüphesiz eserin neşv ü nema bulmasındaki katkısı büyüktür. Mesela Firdevsî de ünlü Şehnâme’sini aynı yüzyıl içerisinde yazmıştır.⁵ Yine Arap dili ve edebiyatı âlimi Ahmed b. Muhammed el-Meydânî’nin (ö. 518/1124) Arap atasözlerini alfabe sırasına göre dizip açıkladığı, alanındaki en büyük eseri *Mecma’u’l-emsâl* adlı eseri de bu dönemde kaleme alınmıştır.⁶ Dolayısıyla Kâşgarlı’nın doğrudan söz konusu mecmua geleneğine de bağlı olarak tıpkı Firdevsî’nin *Şehnâme*’de mesnevi üzerinden yaptığını kendisinin de sözlük üzerinden gerçekleştirdiği rahatlıkla ifade edilebilir. Tabii Dankoff’un belirttiği üzere Ortaçağ’da Arap sözlükçülük geleneğinin büyük ölçüde kemâle erişmiş olmasının da bunda büyük bir tesiri vardır.⁷ Nitekim iyi bir dil âlimi olan Kâşgarlı’nın da Türkistan’da başlayıp daha sonra Bağdat’ta da devam ettirdiği medrese eğitimi esnasında eserinin teorik altyapısını hazırladığı da doğal olarak ifade edilebilir. Kâşgarlı’nın eserinde ortaya çıkan bu gayret, diğer taraftan ümmet bilincine dayalı millet kimliğini pekiştirmeye dönük bir fiil olarak da düşünülebilir. Fakat buradan sadece şuubî bir bilinç çıkarmak kanaatimizce beyhude bir çabadır. Zira Kâşgarlı için her hâlükârda aslolan “töre”dir. Dolayısıyla biz meseleye töre merkezli bakamazsak hakikatı ıskalayarak sadece gerçeğin suretinde kalabiliriz.

Bu bağlamda, eserdeki aynı zamanda törö ve töze de dönük olan kelime ve tabirleri daha yakından ele almaya geçebiliriz. Fakat elbette malûm olduğu üzere tüm bunları tek bir yazının sınırları dâhilinde ele almak mümkün değildir. Dolayısıyla aşağıda belirlediğimiz temel başlıklar altında daha derinlemesine çalışmalar da yapılabilir.

2. Törelî Lisan

Eserde, halkın (töz) törösünü belirleyen hususlar arasında, elbette bir sözlük olması hasebiyle ilkin dile (lisan) ait unsurlar yer almaktadır. Bu husus ise günümüzde daha ziyade etimolojinin sınırları dâhilinde değeri-

⁵ Mehmet Kanar, “Firdevsî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/125-127.

⁶ Zülfikar Tüccar, “Meydânî, Ahmed b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 29/501-502.

⁷ Dankoff - Kelly, *Mahmûd el-Kâşgarî, Türk Şiveleri Lügati (Divânü lügâti’t-Türk)*, 77.

lendirilmektedir. Nitekim Dankoff da eserdeki bazı önemli kavramların halkın etimolojisine dayanılarak anlatıldığını belirtmektedir.⁸

Dankoff'un da vurguladığı üzere *Divân*'da etimolojinin özellikle “Türkmen” maddesinin aktarımı esnasında geçerlilik kazandığı görülmektedir.⁹ Kâşgarlı, maddeyi açıklarken “Onlara Türkmen denilişinin şöyle de bir hikâyesi vardır” dedikten sonra Türk destan kahramanı Şu ile Zülkarneyn (İskender) arasında gerçekleşen savaştan bize bir kesit sunar. Hikâyede Şu'nun taktik icabı geri çekilişi esnasında iki boyun (=Halaç), orada kalıp bekledikleri için kendilerine “kal aç” denilerek daha sonra “Halaç” adını aldıkları anlatılır. Zülkarneyn'in Türk iline geldiği sırada bu topluluğun Türklerin ayırt edici işaretlerini taşıdıklarını görünce hiç sorup sormadan “Türk manend” (Türk'e benziyorlar) demesi üzerine de bu adın o günden bugüne onların adı olarak kaldığı belirtilir (*DLT*, 470-471).

Yine Afrasiyab'ın (Alp Er Tunga) kızı Kaz'ın adı açıklanırken de “Kazwin şehrinin kurucusudur. Aslı ‘Kaz’ın oyunu’ anlamında Kaz oynıdır; çünkü Afrasiyab'ın kızı orada oturup oynamış” (*DLT*, 385) denilerek de “Kaz” adının etimolojisi bize aktarılır. “Ordo kent” (*DLT*, 89), “Uygur” (*DLT*, 83) ve “altun kan” (*DLT*, 74) yer isimleri ile “Çiğil” (*DLT*, 179) Türk kavim adının açıklanmasında da efsanelere bağlı aynı etimolojiden faydalandığı görülür. Hiç şüphesiz bu destan ve efsaneler, doğası gereği Türklerin yere (bölge) olan aidiyet bilincini daha da fazla pekiştirmiştir.

Kâşgarlı, *Divân*'da farklı başlıklar altında ve art arda sıraladığı “el” kelimesinin “vilayet”, “avlu”, “iki hükümdar arasında barış anlaşması” ve “at” mânâlarına geldiğini belirtirken “at” mânâsına gelen “el” kelimesi için “at anlamında kullanılan bir isimdir. Çünkü at, Türk'ün kanadıdır. Bu kökten alınarak atlara bakan seyise de ‘vilayetın başı’ anlamında ‘el başı’ denilmiştir” (*DLT*, 58) şeklinde âdeta etimolojiye dönük bir açıklama getirmiştir. Hiç şüphesiz bunda, “at”ın Türk'ün hayat tarzındaki merkezî rolü kilit bir rol oynamıştır. Nitekim Kâşgarlı da eserinde ilk atasözünü “kuş kanatın er atın (kuş kanadıyla er atıyla)” şeklinde “at”

⁸ Dankoff - Kelly, *Mahmûd el-Kâşgarî, Türk Şiveleri Lügatı (Divânü lugâti't-Türk)*, 77.

⁹ Dankoff - Kelly, *Mahmûd el-Kâşgarî, Türk Şiveleri Lügatı (Divânü lugâti't-Türk)*, 77.

kelimesi için kullanmıştır (*DLT*, 53). Dolayısıyla “el” kelimesinin çeşitlenmesine bağlı ortaya çıkan bu misaller, elbette “kün (ol!)” (Bakara, 117; Nahl, 40; Âl-i İmrân, 6, 47, 59; En’âm, 19, 73; Meryem, 35-36; Yâsîn 40, 82; Mü’min, 68) emr-i ilâhîsi ile Türk diline bağlı Türk düşünce sisteminin semantiğini de açıkça ortaya koyar.

Son olarak “tutmaç” yemeği de yine Zülkarneyn’in Doğu seferine bağlı olarak “Bu yemek Zülkarneyn’in zahiresindendir. Zülkarneyn, karanlıkların içinden çıkınca adamların yiyeceği azalmış; Zülkarneyn’e aklıktan yakınmışlar, ona ‘Bizi aç tutma’ demek olan ‘bizni tutma aç’, yani ‘Bizi burada aç tutma. Bırak bizi de yurtlarımıza gidelim’ demişler. Zülkarneyn, bilgeleriyle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar. Bu yemek bedenin direncini artırır, yanakları kırmızılaştırır ve kolaylıkla sindirilmez. Tutmaç, yendikten sonra suyundan da çokça içilir. Türkler bu yemeği gördükten sonra ‘tutmaç’ demişler. Aslı ‘Aç bırakma’ anlamında ‘tutma aç’tır. İki /a/’dan biri atılmıştır” (*DLT*, 202-203) şeklinde etimolojisiyle beraber aktarılmıştır.

Tüm bu anlatılar, Dankoff’un “Orta Asya Alexander hikâye geleneği”¹⁰ olarak nitelendirdiği aslında kadim “Türk sözlü epik destan geleneği” ile ilişkilidir; dolayısıyla “destan” ve özellikle de “efsane”nin sınırları dâhilinde değerlendirilir. Yani bunlar, sözlü tarih ve en önemlisi de Törelî edebiyat bakımından bize çok kıymetli veriler sağlar. Diğer taraftan Kâşgarlı’nın eserinde halkın etimolojisine incek kadar etkili olan yüksek Törelî motivasyonunu yine yukarıda aktardığımız hadisin sınırları dâhilinde değerlendirmemiz gerekir. Dolayısıyla eserde Türk lisânı, töreye ait tüm incelikleriyle beraber ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

3. Törelî Edebiyat

Törelî Türk Edebiyatı, Cenâb-ı Hakk’ın “Törütme” (türetmek-yaratmak) ilkesine bağlı gelişen edebî anlayışın genel adıdır. Tek tözden yaratma, türetme ilkesine dayalı bu anlayışın en temel niteliği ise “kelâmî”, yani “şifâhî”, “sözlü/sözel” olmasıdır. Diğer taraftan, “tözlerin tözü sayılan ilk töz Allah’ın “kün” (ol) kelâmı, sözüdür ki Hakikat-ı

¹⁰ Dankoff - Kelly, *Mahmûd el-Kâşgarî, Türk Şiveleri Lügati (Divânü lügâti’t-Türk)*, 77.

Muhammediyye'ye tekabül etmektedir.”¹¹ Dolayısıyla tüm edebî yapının esasında “fıtrat-hilkat”, “Hakikat-ı Muhammediyye”, “nizam-adalet”, “hukuk-şariat” ve “örf” unsurlarından müteşekkil olan “hakikat alanı”na¹² bağlı bir teşekkül ve tekemmül süreci yaşadığı görülmektedir.

Bu bağlamda Kâşgarlı'nın eseri, ilk olarak “Dîvân” adını almasıyla Törelî bir karakter arz eder. Zira Törelî Türk Edebiyatı'nda *Dîvân* adı, kelimenin öteden beri kazandığı “meclis, defter, dîvân kalemi, dîvân kâtibi, dîvân-hâne, ayak dîvânı, Hak dîvânı, dîvân durmak” gibi “lugâvî” ve “ıstılâhî” mânâları ile bir “dîvân istiaresi” oluşturmuştur. Dolayısıyla da kelimenin bir isim olarak, “gelenekte öteden beri var olagelen ve geleneğin şuuraltı ile aktarılagelen bir ‘ezelî hiyerarşi’ tasavvuruna tekabül ve tetabuk ettiğini söylemek mümkündür. Ezeli olan, Allah'tır, ebedî olan da odur; o, Evvel'dir, Ahir'dir de. Her şeyin başıdır, Allah; ondan gelen her şey tekrar ona dönücüdür. Büyük küçük tüm kâinat koca bir meclis/dîvân halkasını andırır; meşhur tabiriyle ‘habbeden kubbeye’ tüm kâinat dairevî bir dönüş hâlinindedir. Bu daima dönen kâinat dîvânının başı ve esas mihveri, Allah'tır. İslâm geleneklerine göre ezeli hiyerarşi çerçevesinde bu koca dîvânın Allah'tan hemen sonra gelen ikinci temel üyesi, onun kulu ve resulü Muhammed'dir, o, Allah'ın habibi, sevgilisidir.”¹³ Kısacası, Kâşgarlı'nın eseri de “Dîvân” adı almak suretiyle, -doğal olarak- başta dil ve edebiyat olmak üzere, bizim de yazıda ana başlıklar altında değerlendirdiğimiz inanç, ahlâk, hukuk, tababet, ziraat, mutfak, oyun gibi hayatın pek çok alanında geleneğe dayalı birçok hususu bünyesinde barındırmaktadır.

Törenin de esasını teşkil ettiği için *Dîvân*'da bir edebî gelenek olarak şiir en başta gelir. Bu yüzden Kâşgarlı eserinde ne yaptığını anlatırken, “Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının kelimelerini, şiirlerini topladım” (*DLT*, 33) diyerek “kelime” ile “şiir”i yan yana getirip koyar.

¹¹ Dağlar, “Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı”, 102.

¹² Hakikat alanının mahiyeti hakkında bk. Erhan Çapraz, “Hakikatın Hikâyesi, Hikâyenin Hakikati: Bir Hakikat Alanı Olarak Türk Halk Hikâyeleri”, İSLARA Uluslararası İslâm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı, ed. Erdem Can Öztürk (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022), 87-99.

¹³ Abdülkadir Dağlar, “İsimlendirme Hengâmesinde Bir İsim Savunması: Dîvân Edebiyatı”, *Hikmet Edebiyat Dergisi* 2/5 (2006), 168.

Dîvân'da şiir karşılığında kullanılan kavramlar, “koşug (şiir, recez, kaside)” (*DLT*, 172) ve “yır (gazel, şarkı)”dır. (*DLT*, 382). Dolayısıyla karşılıklarını bakılınca ayırıcı nitelikleri haiz iki farklı şiir türünün eserde mevcudiyeti söz konusudur. Ayrıca “recez” ifadesi, bu şiirlerin aruz ölçüsü ile söylendiğini de işaret eder.

Dîvân'da “şarkı” mânâsı taşıyan “yır”ın yanında, “yırlamak (şarkı söylemek)” (*DLT*, 337), “yır koşmak (gazel ve şiir söylemek)” (*DLT*, 235), “yıragu (çalgıcı, türkücü)” (*DLT*, 349) ve “külemek (şarkı söylemek ve bu arada bazı nağmeler yapmak)” (*DLT*, 302, 720) gibi kavramların mevcudiyetine de bakılırsa açıkça bu şiirlerin bir makam (ezgi) ile söylendiği görülür. Ayrıca eserde “kopuz (kopuz, ut)”a da (*DLT*, 168) yer verilmiş olması bu durumu açıkça teyit eder.

Dîvân'da sadece “Çuçu (Bir Türk şairinin adı)” (*DLT*, 416) adlı bir Türk şairinden bahsedilmesi şiirlerin daha ziyade anonim bir karakterde olduğunu ortaya koyar. Alp Er Tunga'ya ait sagunun bir dördlüğü'nün *Dîvân*'da birbirinin çeşitlenmesi şeklinde iki kerre yazılmış olması ise bu şiirlerin sözlü ve geleneğe bağlı şiirler olduğunu, yani bunların Törelî Türk şiirinin mahiyetini teşkil eden tüm hususiyetleri bünyesinde taşıdığını bize açıkça göstermektedir. Aruzlu (recez) şiirler ise bu şiirlerin töre esasında divan şiiri geleneği ile kolayca kaynaşarak “bir”leşebildiğini de yine bize açıkça gösterir. Elbette “küg” kelimesinin “şiirin ölçüsü (aruz)” yanında “şarkıda nağme” (*DLT*, 379) mânâsına da gelmesi doğrudan bunların bir makama bağlı icrasını akla getirmektedir.

Törelî Türk şiirinin şu ana kadar bize gelen en eski misallerine sahip olan *Dîvânu lügâti't-Türk*'te toplam 764 dize mevcuttur.¹⁴ Bu yönüyle de eser Talât Tekin'in belirttiği üzere, “zengin ve eşsiz bir eski Türk şiiri antolojisidir.”¹⁵ Ayrıca bu şiirler, Türk maneviyatını tayin etmek bakımından da bize oldukça kıymetli fırsatlar sunar.¹⁶ Çünkü bu şiirler, ele aldığı türlü mevzular üzerinden bize doğrudan hikmeti aşlar. Bu bağlamda

¹⁴ Talât Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Dîvânu lügâti't-Türk'teki Manzum Parçalar* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), V.

¹⁵ Tekin, *XI. Yüzyıl Türk Şiiri*, V.

¹⁶ Carl Brockelmann, “Eski Türkistan Halk Edebiyatı”, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası (Seçme Makaleler)*, haz. Mehmet Samsakçı - Sevim Güldürmez (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022), 22.

kanaatimizce *Divân*'daki şiirlerin “hakikat alanı”nı Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu hadis-i şerifi belirler:

“Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır.” (Ebü Dâvud, Edeb 95, 5011; Tirmizi, Edeb 63, 2848).

Kâşgarlı da *Divân*'ındaki “Ben bu kitabı abece harfleri sırasıyla tertip ederek hikmet, seci, atasözü, şiir, recez ve nesirlerle süsledim” (*DLT*, 34) şeklindeki ifadesiyle aslında bu hususu da açıkça izhar eder. Yine her bir kelime öbeği için öbürlerinin kendisinden türediği kökü esas aldığını belirtirken de “çünkü hikmetler, uzun olanın kısaltılmasıyla gün yüzüne çıkar” dedikten sonra, “Türklerin vak'alar hakkındaki bilgi ve sezgilerini dile getirmek için söyledikleri şiirleri, delil olarak esere serpiştirdim” (*DLT*, 35) demek suretiyle de şiirlerin sözlükteki işlevini açıkça dile getirir. Yani bu şiirler, bir taraftan Türklerin “bilgi” ve “sezgi”lerini ortaya koyarken diğer taraftan bize hikmet ve hakikatın (töre) esasını da verir. Burada hazır yeri gelmişken *Divân*'dan bir misal üzerinde bu hususu ayrıca ele almada büyük fayda görüyoruz:

“Emgek: ‘Emek, mihnet, meşakkat.’ Atasözü: ‘emgek eginde kalmaz’ ‘Mihnet, yoksunlarının omuzlarına asılı kalmaz.’ Bu atasözü, (...) ‘Güçlüğün yanında elbet bir kolaylık vardır.’ [İnşirâh, 5] âyetine benzer. Kelime, şu dörtlükte geçer:

aydı senin udu
emgek telim idu
yumşar katıg udu
könlüm sana yügrük

Sevgilisinin yaptığıının çılginca olduğunu ifade etmek için ona: “Bu yalçın dağları aşarak bizim buralara nasıl gelebildin” diye soruyor. Sevgilisi de şöyle cevap veriyor: “Sensizlik yüzünden öyle zahmetler çektim ki yalçın dağlar yumuşadı, böylece kalbim sana koşarak geldi.” (*DLT*, 82).

Yukarıdaki misalde açıkça görüleceği üzere kelimenin aktarımında gerçek (kelime, töre söz), hakikat (âyet) ve şiir (hikmet) iç içe geçmiştir. Belki yukarıdaki şiir tek başına aktarılsa idi türedi bir aşk şiiri olarak kabul edilebilirdi, fakat şiir, gerçek ve hakikatın iç içe geçmesiyle beraber tamamen Törelî bir karaktere bürünmüştür.

Dîvân'daki halk edebiyatı örnekleri üzerine 1949 yılında bir lisans tezi hazırlayan Musaliha Akkay şiiirleri şu başlıklar altında tasnif etmiştir¹⁷:

I. *Savaş Şiiirleri* (Alp Er Tonga için mersiye; Meçhul bir kahraman için mersiye; Tangutlar ile savaş; Evvela esir olup sonra intikam alan yiğit; Uyurlara karşı sefer; Basmılların seferi; Başka bir savaş destanı; Savaş ve kahramanlığı anlatan muhtelif parçalar.); II. *Aşk Şiiirleri*; III. *Tabiat Şiiirleri* (Bahar tasviri; Kış tasviri; Yaz ile kış münazarası; Çeşitli tabiat tasvirleri.); IV. *Av Şiiirleri* (Bir kurt avı; Kuş avı; Geyik ve tilki avı.); V. *Hikmet, Örf ve Âdet Şiiirleri* (Mala düşkünlük hakkında; Faziletin methi; Dünyanın faniliği; Zamanın kötülüğü; Neşeli olmak; Dünyanın kötülüğü; Ticaret; Ailevi münasebetler: İdarî hayat; Yiyecek hakkında.); VI. *Teessür İfade Eden Şiiirler*.

Yukarıdaki tasnifte görüldüğü üzere eserdeki şiiirlerin toplum hayatını hemen hemen tümüyle kapsaması ve Akkay'ın belirttiği üzere¹⁸ metinlerin birbiriyle rabitalı oluşu, Kâşgarlı'nın bu şiiir parçalarıyla töre esasında müşterek bir şuur kurmaya çalıştığını açıkça ortaya koyar. Bu yüzden de eserinde nazım veya nesir bazı metinlerini destan¹⁹ ve efsanelerle²⁰ zenginleştirmeye çalışmıştır. Diğer taraftan, M. Fuad Köprülü'nün²¹ (1933; 1934: 38) haber verdiği üzere Câhiz'in "Fezâilü'l-Etrâk"inden başlayarak İslâm Edebiyatı'nda Türkler lehinde pek çok methiye tarzında şiiirin yazılmış olması da Kâşgarlı'nın bu şuura dönük gayretini kanaatimizce daha artırmış olmalıdır. Orhan Şaik Gökyay'ın belirttiği üzere eserde, "Arap edebiyatına özenilerek meydana getirilmiş şiiir örneklerine bile rastlanmakta"²² oluşu da en azından onun bu gayretini bize îmâ eder.

¹⁷ Musaliha Akkay, *Divan-ü lügâtî't-Türk'deki Türk Halk Edebiyatı Örnekleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1948-1949), II-III.

¹⁸ Akkay, *Divan-ü lügâtî't-Türk'deki Türk Halk Edebiyatı*, III.

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay, "Dîvânü lûgat-it-Türk ve Alp Er Tunga", *Türk Dili* XXVII/253 (Ekim 1972), 56-59.

²⁰ Behiye Köksel, "Divânü lügâtî't-Türk'te Yer Alan Efsaneler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* II/9 (Sonbahar 2009), 262-269.

²¹ M. Fuad Köprülü, "Millî Kültürümüzün Eski Bir Âbidesi Divan-ı lûgatü't-Türk", *Cumhuriyet Gazetesi* (24 Nisan 1933), 6; M. Fuad Köprülü, "Dîvân-ı Lûgâta'l-Türk", *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar* (İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934), 33-45.

²² Gökyay, "Dîvânü lûgat-it-Türk ve Alp Er Tunga", 56.

Divânü lugâtî't-Türk, şiir ve hikmetlerle törenin esasını kurmakla beraber, Törelî “Türk şiirinin bize kadar gelebilen en eski şekillerini ihtiva eder.”²³ Eserde, parça parça koşuk ve sagu misalleri önemli bir yer tutar. Yine Törelî Türk nazmında vezin olarak “hece vezni”nin ilk misalleri de eserde yer alır. Şiirler, 5 heceliler başta olmak üzere 15 heceli şiirlere kadar uzanan bir vezin hususiyetine sahiptir. Şiirlerde, 5 heceliler serbest olmak üzere; 6 heceliler (3+3/2+2+2), 7 heceliler (4+3/3+4), 8 heceliler (4+4), 10 heceliler (5+5), 11 heceliler (7+4), 12 heceliler (4+4+4/6+6/7+5), 13 heceliler (7+6/8+5), 14 heceliler (7+7) ve 15 heceliler (8+7) şeklinde duraklar (taktî) mevcuttur. Nazım şekli itibariyle “Dörtlük” nazım şeklinin; kafiye bakımından da “yarım kafiye” ile “redif” usulünün yaygın olduğu görülmektedir.²⁴ Eserde “beyit” ve “aruz ölçüsü” ile recez tarzında şiirlere de yer verilmiş olması Kâşgarlı’nın doğal olarak divan şiiri geleneğine de aşinalığını gösterir. Kâşgarlı’nın şiirdeki bu tavrını da Törelî Türk Edebiyatı dairesinde değerlendirmemiz gerekir. Zira Törelî edebî dairede şeklin veya ölçünün tek başına hiçbir ehemmiyeti yoktur.

Divânü lugâtî't-Türk’teki manzumelerde, “bugün Türklerin halk edebiyatında gördüğümüz umumî müşterek seciyeler tamamıyla mevcuttur.”²⁵ Gerçekten de M. Şakir Ülkütaşır’ın tespitlerine göre, eserde Türk etnografya ve folkloruna ait pek çok husus bugün de Anadolu’da halk arasında yaşamaya devam etmektedir. Mesela Boyabad (Sinop) çevresinde Bayat, Dodurga, Karaevli, Badıllı (Beydili) ve Çepni boyları arasında “yuğ etmek” ve “savu (sagu) yakmak” âdetinin varlığı söz konusudur. Yine eski Türk yemeklerinden olan “tutmaç”, “yarma yuga”, “ovmaç-oğmaç”, “katma yuga-katlama” ve düğün adetleri ile ilgili olan “kalıng-kalın”, “sağdıç” gibi âdetlerin bugün de halk arasında yaşadığı görülmektedir.²⁶ Dolayısıyla eserin sürekliliğine bağlı olarak töreyi aktarma ve yaşatma niteliğini haiz olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

²³ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 98.

²⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 103-105.

²⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 183.

²⁶ M. Şakir Ülkütaşır, “Divan-ı Lügatü’t-Türk’ün Folklor ve Etnografya Bakımından Tetkikine Dair Bir Tecrübe”, *Barın Gazetesi* (29 Haziran 1939), 2; M. Şakir Ülkütaşır, *Büyük Türk Dileci Kâşgarlı Mahmut* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972), 107.

Yukarıdaki ilk bölümde de görüldüğü üzere *Dîvân*'da nesir olarak efsane aktarımının ön planda olduğu kabul edilebilir. Nitekim eserde “öge” (*DLT*, 74-75), “barak” (*DLT*, 172) ve “kulbak” (*DLT*, 211) kelimelerinin aktarımında da efsanelere yer verilmiştir:

“Barak: ‘Barak, bir cins tüylü [av] köpeği.’ Türklerin [eski] inancına göre, kerkes kuşu kocayınca iki yumurta yumurtlar ve bunların üzerine kuluçkaya yatarmış. Bu yumurtanın birinden barak çıkarmış -ki bu, köpeklerin en çok koşanı ve en iyi avlayandır. Öbür yumurtadan da bir kerkes yavrusu doğarmış ve bu, onun son yavrusu olurmuş.” (*DLT*, 173).

Yukarıdaki anlatıda elbette efsanenin de tabiatına bağlı olarak gerçek ile hakikat (inaniş) iç içedir. Fakat Kâşgarlı'nın *Dîvân*'da nesir olarak daha ziyade efsanelere yer vermesi töre dairesinde hakikata olan inancını açıkça ortaya koyar kanaatindeyiz.

Dîvân'da “alkış” (*DLT*, 77) maddesi altında kelimenin “dua” mânâsı verilmiş, fakat bir alkış misaline yer verilmemiştir. “Kargış” maddesi altında da kelimenin “lanet” mânâsı aktarılmış; daha sonra da “tenri kargışı anın üze” (Allah'ın laneti onun üzerine olsun) şeklinde bir kargış misaline yer verilmiştir (*DLT*, 206). Yine “toplú” kelimesi için “kabir” anlamı verilerek kelimeden hemen sonra “topluka tol” (kabir onunla dolsun) şeklinde bir kargış misaline daha yer verilmiştir (*DLT*, 194).

Yine “tapuzgu (bilmece)” (*DLT*, 216), “tapuzguk (bilmece)” (*DLT*, 206), “tapuzmak (bilmece sormak)” (*DLT*, 255) ve “tapzug (insanların birbirini sınıdığı bilmece)” (206) maddeleri ile “bilmece” kelimesine yer verilmiş; maalesef bir bilmece misali aktarılmamıştır. Fakat kelime zenginliğine bakılırsa Türklerde kadim dönemden beri güçlü bir “bilmece sorma geleneği”nden rahatlıkla söz edilebilir.

4. Törelî Ahlâk

Kâşgarlı Mahmud eserinin mukaddimesinde, “Kaygılı ya da sevinçli günlerinde hikmet yollarında söylenmiş olan, ilk söyleyenlerin ilk aktarıcılara, onların da başkalarına bildirdiği (ve böylece herkese mal olan) atasözlerine de yer verdim” (*DLT*, 35) diyerek *Dîvân*'daki kelimelerin hikmet ve hakikata açılan kapısının bizim yeni bir adlandırma ile “töre-

söz” adını verdiğimiz “atasözleri” olduğunu açıkça dile getirir. Bu yüzden eserde 289 töresöz mevcuttur.

Divânü lugâtî't-Türk'teki töresözler üzerine ağırlık veren Avram Galanti²⁷ ve Necip Âsım²⁸ ise mevzu hakkındaki münferit çalışmalarında eserdeki pek çok töresözün daha önceki asırlardan da intikal ettiğini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla eser, içerdiği “en eski Türk savları”²⁹ ile ebed-ezel çizgisindeki törenin sürekliliğini ortaya koyması bakımından da hayli dikkat çekicidir.

Eserdeki töresözler üzerine 1949 yılında bir lisans tezi hazırlayan Nevin Aybars³⁰ ise *Divân*'da yer alan töresözleri mevzularına göre şu başlıklar altında tasnif etmiştir:

I. *Ahlâk*: A. Faziletler (İyilik; Misafirperverlik; Evine bağlılık; Saygı ve hürmet). B. Faziletin dışında kalan hasletler (Menfaat; Kurnazlık, hile; Oburluk; Rüşvet; Övünmek, böbürlenmek; Kötü hareketler; Riyakârlık; Hasislik; Tembellik; Haddini bilmemezlik; Yüzsüzlük; Hinlik; Saygısızlık; Görgüsüzlük); II. *Felsefî Düşünceler* (Hayat tecrübeleri; Fenalık; İyilik; Mal ve zenginlik; Kadın; Kavgâ ve dövüş; Zaman; Açlık ve yiyecek; Misafir; Sıkıntı); III. İş ve Çalışma; IV. *Bilgi*; V. İhtiyat Fikri ve İhtiyatlı Olmanın İyilikleri; VI. *İğdilik ve Kahramanlık*; VII. *Konuşma ve Söz*; VIII. *Din ve İnanc*; IX. Örf ve Âdetler; X. *Tutum ve Fayda Fikri*; XI. *Hısnımlık ve Yakınlık*; XII. *Soy ve Huy*; XIII. İş Birliği, Yardımlaşma Fikri; XIV. Aşk; XV. *Binicilik ve At*; XVI. *Tabiat*; XVII. Tıp; XVIII. *Sıhhat ve Sağlık*; XIX. *Sabır*.

Yukarıdaki tasnife daha da dikkatle bakılacak olunursa Kâşgarlı'nın töresözler sayesinde bir taraftan ahlâk temelinde Törelî bir toplum nizamını tesise çalışırken diğer taraftan tüm toplumu enfûsî varlıklar üzerinden diğer âleme hazırlama gayreti içerisinde olduğu da rahatlıkla

²⁷ Avram Galanti, “Eski Savların Eskiliği”, *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 6 (Kânun-ı Sâni 1339 [1923]), 520-522.

²⁸ Necip Âsım, *Eski Savlar: Divânü Lugâtî't-Türk'teki Atasözleri*, haz. İrmak Kaçar (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 49-159.

²⁹ Gökyay, “Divânü Lûgat-it-Türk ve Alp Er Tunga”, 56.

³⁰ Nevin Aybars, *Divan-ü Lugâtî't-Türk'deki Ata Sözleri ve Öğütler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1948-1949), 1-143.

görülebilir. Elbette bunda, yukarıdaki tasnifinde Aybars'ın da vurguladığı üzere töresözlerin doğrudan hikmet ve öğüte (hakikat) dönük bir karakter taşımasının da tesiri büyüktür:

“Üme: ‘Eve gelen misafir.’ Atasözü: ‘Üme gelse kut keler.’ ‘(Sana) misafir gelince bereket gelir.’ Yani ev sahibi misafirden bereket umar, onu yüksünmez. Şu şiirde geçer:

kelse kalı yarlıg bolup yunçig üme
keldür anul bolmış aşig tutma uma

‘Sana pejmürde hâlde, gönlü kırık bir misafir geldiğinde evinde hazır olan yemeği hemen getir, onu umut içinde bekletme.’ (DLT, 75).

Yukarıdaki misalde Kâşgarlı'nın töresözü aktardıktan sonra, “yani” diyerek töresözün mânâsını daha fazla açıkladığı görülür. Bu durum onun töresözün hikmete dönük telkin kudretinden daha fazla faydalanmaya çalıştığını gösterir. Nitekim hemen bu kısa izahın ardından aktardığı recez ile de bu hikmeti tamamen pekiştirmiş olur. Bu aktarım şekli *Dîvân*'da Kâşgarlı'nın bir üslup özelliği olarak öne çıkar. Zira ona göre “böylece kitap; saflıkta son kerteyi, güzellikte zirveyi bul[muştur].” (DLT, 35).

“alp yağda alçak çoğıda” (yiğit, düşman karşısında, yumuşak başlı (hilim sahibi) adam ise kavgada belli olur.) (DLT, 56).

“tilkü öz yinke ürse uduz bolur” (tilki kendi yuvasına ürürse uyuz olur.) (DLT, 61).

“öküz adaki bolgınça buzagu başı bolsa yeg” (öküz ayağı olmaksansa buzağı başı olmak daha iyidir.) (DLT, 62).

“ula bolsa yol azmas, bilig bolsa söz yazmas” (çölde yol işareti varsa yoldan şaşılmaz, kişide akıl varsa konuşmasında hataya düşmez.) (DLT, 75).

“erdem başı tıl” (erdemlilik dilden başlar.) (DLT, 81).

“alp erig yawrıtma ıkılaç arkasın yagrıtmı” (yiğit adama kötülük edip zayıf düşürme, yörük atın sırtını da yağrlatma.) (DLT, 96).

“kim kür bolsa küwez bolur” (yürekli ve metanetli olan kişi, kibirli olur.) (DLT, 154).

“koş kılıç kınka sığmas” (iki kılıç bir kına sığmaz.) (DLT, 166).

“kök temür kerü turmas” (mavi demir işlemeden durmaz.) (DLT, 167).

“it çakırı atka tegir, at çakırı itka tegmes” (çakır gözlü köpek ata değer; çakır gözlü at ise bir ite değmez.) (DLT, 167).

“keriş yağrı ogulka kalır” (sırt yağrı oğula kalır.) (DLT, 170).

“han ışi bolsa katun ışi kalır” (hakanın işi olursa hatunun işi kalır, bırakılır.) (DLT, 185).

“sondılaç ışi ermes örtgün tepmek” (çalı kuşunun işi değil harman dövmek.) (DLT, 230).

Divân’dan seçtiğimiz yukarıdaki töresözlerde ise Kâşgarlı’nın Türk’ün seciyesini, tarım ve hayvancılığa dayalı göçerevli hayat tarzını, mücadeleyle dönük tefekkür şeklini ve dil ve fazilete verdiği ehemmiyeti “bozkır üslubu”na bağlı olarak Törelince yansıttığı görülmektedir. Dolayısıyla eserdeki töresözleri, geçmişimizi başarılı bir şekilde mânâlandırmanın yanında bize geçmiş ile gelecek arasında sağlam bir köprü kurmamızı da sağlar.

“eşiç ayur tüpüm altun, kemiş ayur men kanda-men” (Tencere der: Dibim altın. Kepçe der: Peki ben neredeyim?) (DLT, 60).

“beş ernek tüz ernes” (Beş parmağın beşi bir olmaz.) (DLT, 87).

“etli tırnaklı adırmas” (Et tırnaktan ayrılmaz.) (DLT, 110).

“taz keligi borkçike” (Kelin geleceği yer külâhçı dükkânıdır.) (DLT, 246).

“birin birin mın bolur tama tama köl bolur” (Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.) (DLT, 452).

Yine *Divân*’dan seçtiğimiz yukarıdaki töresözler de bugün bile büyük ölçüde aynı şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Bu durum ise daha önce de belirttiğimiz üzere süreklilik içerisinde Türk kültürünün töreye dayalı oluşunu açıkça ortaya koyar.

5. Törelî inanç

Kâşgarlı’nın eserinde Törelî inanç bakımından da zengin veriler mevcuttur. Bu hususta ele aldığı mevzuların başında ise elbette kendi dö-

nemi içerisinde geçerli olan popüler inanç ve gelenekler gelir. Bunların esasını da aslında “Türk” maddesi belirler. Zira burada “Türk” adının “Allah’ın Nuh’un -aleyhi’s-selâm- oğlu Türk’ün neslinden gelenlere verdiği bir ad” (DLT, 163) olduğu belirtilerek törenin esası, asıl hakîkî sahibine bağlanmış olur.

Kamlar, kâhin ve şaman olarak *Dîvân*’da yer alır (DLT, 388). Kâşgarlı, “yat (yağmur ve rüzgâr getirmek için taşlarla yapılan kamlık)” (DLT, 389) kelimesinde bir “kamlık” icrası olduğunu belirttiği kehanet türü “yat” hakkında bizzat bize gözlemlerini aktarır:

“Yat: ‘Bir kehanet türüdür.’ (...). Bu, Türkler arasında bilinen bir şeydir. Ben bunu Yagma yöresinde gözümle gördüm. Çakan bir yangının söndürülmesi için yapılmıştı. Mevsim yazdı; gözümün önünde Allah’ın izniyle kar yağdı ve yangın söndü.” (DLT, 337).

“Arwaşmak (kâhinlerin cin çarpmasına karşı büyü sözler söylemesi)” (DLT, 127) kelimesiyle yine bunların bir başka icrasına temas edilir. Bu icranın esası ise “çıwı” maddesinde bizzat izah edilir:

“Çıwı: ‘Cin topluluğu.’ Türkler şuna inanırlar ki: İki ordu birbiriyle savaşınca bu iki ordunun şehirlerinde yaşayan cinler de şehirlerinin sahibi olan insanları kollamak için çarpışırlar. Cinlerden hangi taraf yenerse ertesi gün zafer o şehrin sahiplerinin olur. Geceleyin bu cinlerden hangisi yenilirse onların bulunduğu şehrin hakani yenilgiye mahkûm olur. Türk askerleri dönüş gecesi cinlerin attıkları oklardan korunmak için çadırlarına saklanırlar. Bu, Türkler arasında yaygın bir inançtır.” (DLT, 413).

Dîvân’da yine kamlarla ilgili olarak, “ırk (falcılık, kâhinlik ve bir kimse-nin içinden geçeni bilmek)” (DLT, 56), “ürün (kâhine, falcıya ödenen para)” (DLT, 94), “tutug (bağlama, büyü ve afsun)” (DLT, 171) ve “kovuz (yel kovuz bitigi: cin çarpmasına karşı afsun, muska)” (DLT, 391) gibi kavramlar da mevcuttur. Elbette bugün de olduğu gibi toplumda bunların yanında bizzat “yelwi (büyü)” ile uğraşan “yelwiçi (büyücü)” (DLT, 348) adı verilen kimselerin varlığı da söz konusudur. Dolayısıyla kamların, töreli din adamları olduğu açıkça ortaya çıkar. Öyle ki *Dîvân*’da “Kulbak” adındaki bir Türk zahidi hakkında da bir efsane aktarılır (DLT, 211).

Hiç şüphesiz bunlar, doğrudan Cenab-ı Hakk'ın “kut (kutluluk, bah-t)”na (*DLT*, 152) bağlı tecellileridir. Bunu Kâşgarlı, şu hikmette açıkça ortaya koyar:

kut[ug] kıwıg berse edim kulna
künde ışı yügsepen yokar agar

(Allah, bir kulunu bahıtlı kılarısa onun işi her gün biraz daha yükselir.)

Bu hakikattan mahrum kalanları ise “tenri” maddesinde “yere batası kâfirler” olarak telin eder (*DLT*, 458).

“Iduk (kutlu, bereketli olan her şey; adak için sahibi tarafından serbest bırakılan hayvan)” (*DLT*, 64) ve “yagış (İslâm'dan önce adak olarak veya tanrılara yakınlık elde etmek için kesilen kurban)” (*DLT*, 340) kelimeleri kuta bağlı inanış telakkileri olarak değerlendirilebilir.

Cenab-ı Hak, aynı zamanda “ed (iyi uğur)” (*DLT*, 70) sahibi olarak şu hikmette tebcil edilir:

edimni öger-men
biligni böger-men
kônülñi tüger-men
erdem üze türlünür

(Nimetlerinden ötürü Allah'a şükrederim, keremiyle fazilet dererim ve gönlümü buna bağlarım; çünkü gönlüm erdem ve edeple dürüldür.) (*DLT*, 299).

Bununla beraber “hikmet”ler *Divân*'da oldukça ehemmiyetli bir yer tutar. Malûm olduğu üzere bu “hikmet geleneği”, Ahmed Yesevî ile zirveye ulaşmıştır.

Divân'da “umay (son, döl eşi; kadın doğurduktan sonra karnından çıkan hokka gibi nesne)” (*DLT*, 89), “kap (ana rahminde çocuğun içerisinde bulunduğu torba)” (*DLT*, 384) ve bulutların kızarmasının (=örtenmek) (*DLT*, 130) Türklerce uğurlu sayıldığı aktarılır.

Eserde nazar için ise bağ ve bahçelere “apakı” (*DLT*, 95) ve “kösgük” (*DLT*, 313) adı verilen korkulukların dikildiği bilgisi mevcuttur. Ayrıca

Türkler, bugün de olduğu gibi “onuñın (ölde insanı öldüren koncoloz, gulyabani)” (DLT, 99) ve “bürt (kâbus, karabasan)” (DLT, 160) adı verilen olağanüstü varlıklara karşı da belli ki bazı inanışlar geliştirmişlerdir.

Dívân’da bir de “tegi” adı verilen “uğultu”ya dair bir inanış hakkında bilgi aktarılır:

“Tegi: ‘Geceleri işitilen uğultu.’ Türklerin inancına göre ruhlar her yıl bir gece toplanır, sağ iken yaşadıkları yerlere gidip halkını ziyaret ederler. Geceleyin bu uğultuyu duyan kişi ölür. Bu, Türkler arasında yaygın bir inançtır.” (DLT, 414).

Yine, “yaşın (şimşek)” kelimesi izah edilirken Türklerde muhtemelen “hacerü’l-esved” taşına hürmetle yüzük taşı kaş’a dair şöyle bir inanıştan bahsedilir:

“Türk bilgeliğinde (hikmet) şöyle denir: ‘Yanında kaş (yüzük taşı olarak kullanılan lekesiz, saydam bir ak taştır) bulunan kişiye şimşek zarar vermez’; çünkü yaradılışı böyledir. Bu taş, bir beze sarılıp ateşe atılırsa taş da, bez de yanmaz. Bu denenmiştir. Bir adam susadığı zaman bunu ağızına alırsa susuzluğu gider.” (DLT, 343).

Yine *Dívân*’da Fuzuli Bayat’ın da belirttiği üzere, “yer”, “gök”, “felek”, “burç” ve “yıldız”lar üzerinden aslında Türklerin evren tasavvuruna dair de zengin mitolojik bilgiler sunulur.³¹ Hiç şüphesiz tüm bu inanışlar, Türklerin Törelî dairede Tanrı ile olan irtibatlarının süreklilik arzettiğini bize açıkça göstermektedir.

6. Törelî Tababet

Dívân, oldukça geniş bir Türk coğrafyasında yapılan derlemeleri içerdiiğinden Törelî Türk tıbbına dair de bize kıymetli bilgiler aktarır. Eserde hastalıklar, bazen sadece ismen aktarılırken bazen de bunların tedavisine yönelik usulleri ile verilir.

Hastalıkların sağaltımında icracılar olarak karşımıza “otaçı (tabib)” (DLT, 53), “emçi (tedavi eden)” (DLT, 55) ve “ata sagun (tabib, hekim)” (DLT, 73) adı taşıyan kişiler çıkar. Otaçı ve emçi tabirlerinin eserde “ot

³¹ Fuzuli Bayat, “Kâşgarlı Mahmut’un ‘Divanı lügati’t-Türk’ Adlı Eserinde Mitolojik Dünya Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar”, *Journal of Turkish Linguistics* 1 (Eylül 2007), 3-12.

(ilaç)” (*DLT*, 53) ve “em (ilaç, tedavi)” (*DLT*, 54-55) kelimelerine bağlı olarak aktarılması ata sagunun alanda mesleğin asıl uzmanı olduğunu bize kapalı da olsa işaret eder. Yine tedavide “arkıçak (ağza ilaç akıtmak için kullanılan bir aletin adı)” (*DLT*, 98) gibi bir vasıtanın kullanılması ve “çurnı” adında “Türk hekimlerinin yaptıkları müshil ilacı”ndan bahsedilmesi (*DLT*, 195) toplumda hastalıkların sağaltımında bugün de olduğu gibi “Uzman hekimler” ile “Törelî hekimler”in birlikte vazife üstlendiğini gösterir.

Hastalık olarak, “ig (hastalık)” (*DLT*, 58), “urra (erkeklerde bir rahatsızlık, sancı girerek hayaların büyümesi, fitik)” (*DLT*, 55), “uduz (uyuz)” (*DLT*, 61), “atgak (karında biriken sarı su hastalığı)” (*DLT*, 86), “sarığ kezik (sarılık)” (*DLT*, 178), “anumı (cüzzam hastalığı)” (*DLT*, 95), “sügöl (sigil)” (*DLT*, 435), “çalkan (şişme, yaranın bir yerden başka bir yere sirayet etmesi)” (*DLT*, 197) ve “bokuk (et bezi)” (*DLT*, 312) gibi hastalıkların adı verilir. Bokuk hastalığının Türklerin ilk zamanlarında Müslümanlar ile savaşırken Hz. Ömer’in bedduası üzerine çıktığının anlatılması ise hayli ilginçtir.

İlaç mânâsına gelen “ot”un *Divân*’daki diğer karşılığının “ot, bitki” olması (*DLT*, 53) hekimlik usullerinin daha ziyade bitkilere bağlı ilaçlarla gerçekleştirildiğini bize gösterir. “Anduz (kazılarak çıkarılan ve atın karın ağrısını tedavi etmek için kullanılan bir bitki köküdür)” (*DLT*, 85), “tawgaç (tedavide kullanılan yaprakları müge yaprağına benzeyen bir ağaç)” (*DLT*, 203), “eğir kökü” (*DLT*, 146), “awıku (yaprağı göz ağrısı tedavisinde kullanılan bir ağaç)” (*DLT*, 216), “toy (ilaç olarak kullanılan bir ot)” (*DLT*, 382), “bezenç (ilaç olarak yenilen, dalları ve yaprakları kızıl, üzüm bağlarında biten bir bitki)” (*DLT*, 456) ve “egir (karın ağrısına karşı ilaç olarak kullanılan kulunç otu)” (*DLT*, 61) *Divân*’da adı geçen belli başlı ot ve bitkilerdir. Bunun yanında “urumday (zehirin zararını gidermek için kullanılan bir taş, panzehir)” (*DLT*, 104) ve “an (yağı tedavide kullanılan bir kuş adı)” (*DLT*, 55) tedavide kullanılan bitki dışındaki diğer varlıklardır.

“İrwi (Hindistan’dan gelen, hastaları tedavide kullanılan bir ilaç)” (*DLT*, 91), “hasnı (Hindistan’dan gelen bir ilaç. Çocuğun tulumuna konur ve büyümek/semirmek için onu yalar)” (*DLT*, 195) ve “uragun (tedavide kullanılan, Hindistan’dan gelen ilaç) için aktarılan bilgilere

bakılırsa doğrudan bazı ilaçların Hindistan'dan getirilmek suretiyle hastalıkların tedavisinde kullanıldığı görülür. Başka bir ilaç olarak ise “egit (göz değmesinden ve çibandan korunmak için çocukların yüzüne çalınan bir ilaç. Bu ilaç, safran ve başka bazı şeyler karıştırılarak yapılır)” (*DLT*, 59), “iprük (kabız olan kişi için müshil ilacı)” (*DLT*, 79) ve “ötgür (müshil)” (*DLT*, 124) gibi ilaçlar zikredilir. Hiç şüphesiz bu ilaçlar, hastalıkların ilk olarak işin ehli uzman hekimlerce sağaltılmaya çalışıldığını açıkça ortaya koyar. Diğer taraftan, Türklerde karın ağrısına bağlı hastalıkların diğer hastalıklara nazaran daha ziyade görüldüğü de ifade edilebilir.

“Isırık” ve “kovuç” hastalıklarının sağaltımı ise hayli enteresandır; sağaltımda tıpkı büyücülükte olduğu gibi tütsü ile birlikte duada (niyaz) bulunulur. Elbette bu işin uzmanları ise Törelî halk hekimleridir:

“Isırık: ‘Çocukların başındaki çıban veya göz tedavi edilirken söylenir. Tedavi sırasında çocuğun yüzüne tütsü verilerek ‘ısrık ısrık’ ‘Ey peri, ısırlmış olmasın’ denir.” (*DLT*, 78).

“Kovuç: ‘Cin çarpması eseri.’ ‘Cin çarpan adam böyle söylenerek tedavi edilir. Yüzüne soğuk su serpilir ve bu sırada kovuç kovuç denir. Sonra da üzerlik ve öd ağacı ile tütsülenir. Sanırım bu, kaç kaç ‘Ey cin kaç, uzaklaş’ sözünden alınmıştır.” (*DLT*, 390).

Hastalıkların sağaltım şekli olarak “yakıg (şişkinlik ve şişkinliğe benzer şeyler üzerine konan yakı ve sargı bezi)” (*DLT*, 340) ve “sorturmak” fiili açıklanırken de “hacamat şişesiyle kanın sorularak çekilmesi” (*DLT*, 282) zikredilir. Dolayısıyla hastalıkların sağaltımında gerek “dua” ve “hacamat” gibi usullere yer verilmesi gerekse “anduz” ve “egir” otlarının aktarımında görüldüğü üzere atasözlerinin kullanılması Nebvî terbiyeye bağlı olarak Türklerin hastalıktan da bir hikmet devşirdiklerini bize açıkça gösterir.

7. Törelî Mutfak

Dîvân, yemek ve içecekler, yani Törelî mutfak bakımından da bize elbette bir sözlüğün sınırları dâhilinde zengin bilgiler sunar. Yemekler eserde bazen ismi ile bazen de tarifi ile karşımıza çıkar.

Divân'da “yemek” adı karşılığında, “aş” (DLT, 70), “idiş (Yağma ve Tuh-sılarda yemek)” (DLT, 63), “çiwingin aş (sağlığa yararlı ve semirten yemek)” (DLT, 198), “kewgin aş (sağlığa zararlı yemek)” (DLT, 198), “tut-guş (çabuk hazırlanan yemek)” (DLT, 199) ve “üzlüg aş (yağlı yemek) (DLT, 57) adları kullanılır.

Divân'da ana yemekler olarak, “sugut (pirinç, et ve baharatla doldurulmuş bağırsak yemeği, bumar dolması)” (DLT, 165), “togrıl (et ve baharatla doldurulan bağırsak, bumar dolması)” (DLT, 214), “topık sünök (kemikten yapılan yemek, paça)” (DLT, 174), “yörgemeç (işkembe ve bağırsak sarılarak ince bağırsağın içine konur, kızartılarak veya pişirilerek yenir)” (DLT, 357), “sım (Çigil lehçesinde bir yemek türü. Kelle, pişirildikten sonra ufak ufak doğranarak güvece konut, baharat karıştırılır, üzerine ekşi yoğurt dökülür, olması için bir müddet bekletilir ve sonra yenir)” (DLT, 380), “kabak (yaşken yemek yapılan sebze)” (DLT, 174), “türmek (yumurta ve etle yapılan bir yemek)” (DLT, 212), “kürşek (darı özü suda veya sütte kaynatıldıktan sonra üzerine yağ dökülerek yenir)” (DLT, 212), “bulgama (yağsız ve tatsız bulamaç)” (DLT, 218), “söglünçü (kebab)” (DLT, 418) ve “tutmaç (Türklerin tanınmış bir yemeği)” (DLT, 202) gibi yemekler yer alır.

Divân'da soğukluk yemeği olarak, “uwa (Bir yemek adı. Hazırlanışı şöyledir: Pirinç pişirildikten sonra soğuk suya konur; sonra suyu süzülerek içine şeker ve buz atılıp soğutulur ve soğukluk olarak yenir)” (DLT, 74) ve “litu (Bir çeşit erişte. Su, kar, buz gibi şeylerle soğutulur. Sonra içe-risine baharat konur ve soğukluk olarak yenir)” (DLT, 416) yemekleri aktarılır.

Sıcaklık olarak ise “ügre (erişte/tel şehriye çorbası)” (DLT, 90, 394), “sarmaçuk (bir tür erişte)” (DLT, 230), “mün (çorba; şehriye çorbası)” (DLT, 159) ve “töp (buğday ve arpa hamuru ile yoğrularak yapılan çorba)” (DLT, 151) gibi çorbalardan bahis vardır.

Kahvaltılık olarak “udıtma (yaş peynir, taze peynir)” (DLT, 98), “kurut (keş, yağı alınmış yoğurttan yapılan peynir, çökelek)” (DLT, 165), “süz-me (süzülerek suyu alınan yoğurt)” (DLT, 195), “kurutlug (keş)” (DLT, 219), “yag (yağ)” (DLT, 389), “sag yag (sadeyağ, tereyağı)” (DLT, 389) ve “kayak (kaymak)” (DLT, 392) adları geçer.

Dîvân'da, "inliç" adı (*DLT*, 85) verilen "kebabla yenen sarımsağa benzer bir dağ otu"nın da yemekte yeşillik olarak yenildiği belirtilir.

Dîvân'da ekmek çeşitleri olarak "sıncu (çörekle yufka arası kalınlıkta bir çeşit ekmek)" (*DLT*, 189), "awruzı (karıştırılarak fırında pişirilen buğday ve arpa unu gibi 'karışık yiyecek')" (*DLT*, 99), "katma (yağda pişirilen buruşturulmuş ekmek)" (*DLT*, 195), "çukmın (kurabiye biçiminde yapılan bir ekmek)" (*DLT*, 199), "közmen (közde pişirilen ekmek, közleme)" (*DLT*, 199), "böşkel (yufka ekmek)" (*DLT*, 213), "yuwka (yufka)" (*DLT*, 348), "yarma yuvga (katmer)" (*DLT*, 348), "ötmek (tandır ekmeği)" (*DLT*, 358) ve "kömeç (küle gömülerek pişirilen çörek, gömeç)" (*DLT*, 166) adları geçer.

Ekmeğe bağlı yapılan yemek olarak ise "soruş (buğday başaklarındaki taneler henüz sertleşmeden alevde ütülür, sonra dövülerek yenir; firik, ütme)" (*DLT*, 169), "kagut (Kavut, darıdan yapılan bir yemek. Şöyle yapılır: Darı kaynatılıp kurutulur. Sonra övütülerek tereyağ ve şekerle karıştırılır. Yeni doğum yapmış kadınlar için hazırlanan bir yemektir)" (*DLT*, 184, 390), "buhısı (Bir yemek adıdır. Bu yemek şöyle yapılır: Buğday pişirilerek içine badem taneleri atılır, üzerine sütlü bulamaç (veya arpa suyu) koyulur, bekletilip ekşidikten sonra buğdayları yenir, suyu içilir)" (*DLT*, 191), "kagurmaç (kavurma, kavrulmuş buğday)" (*DLT*, 219), "usbarı (külde pişirilip tereyağına ufalanan ve üzerine şeker dökülen ekmek)" (*DLT*, 97), "kuyma (Bir yağlı ekmek türü. Hamuru, kadayıf hamuru kıvamına getirilerek tencerede kaynamakta olan sadeyağa atılır ve pişinceye kadar inceltir. Sonra alınıp üzerine şeker dökülerek yenir)" (*DLT*, 395), "kara etmek (Bir tür ekmeğin adı. Şöyle yapılır: Et dağılınca kadar kaynatılır, sonra üzerine un, yağ ve şeker konur, kaynayarak katılaştıktan sonra alınıp yenir)" (*DLT*, 411), "to (un, sütlü bulamaç gibi pişirilir, kaynamış buğdayın üzerine dökülür, ekşitilir sonra içilir)" (*DLT*, 406) ve "tamata (Kadayıf hamuru kıvamında ince bir hamurun adıdır. Yağlı tavuk veya et, kızartılacağı zaman yağın akmaması için buna buluşturılır)" (*DLT*, 199) adları geçer.

Yemeklerde hububat olarak en fazla buğday öne çıkar. Bunun yanında darı ve "ügürge (darı gibi kırmızı taneli bitki)" (*DLT*, 104), "sanaç (dağarcık)" (*DLT*, 165), "konak (ak darı)" (*DLT*, 175) ve "yarmaş (yarma, iri öğütülmüş bulgur)" (*DLT*, 351) da adı geçen hububatlardır.

Divân'da, içecek olarak da “ugut (DLT, 59), “ohak (kayısı meyve suyu)” (DLT, 88), “çagır (şıra, şarap)” (DLT, 167), “kımız (kısarak sütü tulumda bekletilerek ekşitilir, sonra içilir)” (DLT, 168), “buhsam (boza, darıdan yapılan bir içki)” (DLT, 214), “agartgu (arpa içkisi)” (DLT, 479) ve “mandu (Türk sirkesi)” (DLT, 190) adları geçer.

“Oro” (DLT, 73) kelimesinden anladığımız kadarıyla şalgam, buğday vb. şeyler saklanmak için kazılan çukurlara gömülür. “Yüzük et” (DLT, 341) ise etin güzün baharatlarla hazırlanıp kurutulduktan sonra ilkyaz boyunca yenildiğini gösterir.

Yukarıdaki yiyecek ve içecekler, Türklerde elbette hayat tarzına bağlı olarak bugün de geçerli olan tarım ve hayvancılığa bağlı bir Törelî mutfağın zenginlik kazandığını bize işaret eder. Törelî hukuk bölümünde ayrıca ele alacağımız üzere yemek ve içecekler, aynı zamanda âdetlerin de bir parçası olarak tamamen Törelî bir karaktere bürünmüştür.

“Eşiç (tencere)” (DLT, 60), Reşat Genç'in de isabetle vurguladığı üzere *Divân*'da kaynamak, taşmak ve pişmek gibi kelimelerin her geçtiği yerde yer alır.³² Bize göre bu durum, elbette *Divân*'ın kinâyeli üslubuna da bağlı olarak tencerenin kutun, yani bereketin bir timsali olduğunu ima eder.

8. Törelî Takvim

Divân'da Törelî takvim hususunda ise “bars” (DLT, 161-162) kelimesi ile şu bilgiler aktarılmıştır:

“Türkler on iki hayvan türünün adını alarak on iki yıla ad olarak vermişlerdir. Doğum tarihleri, savaş tarihleri vb. tarihler bu yılların dönmesi ile hesap edilir. Bu takvimin kökeni şöyledir:

Türk kağanlarından birisi birkaç yıl önce yapılmış olan bir savaşı öğrenmek ister; ama savaşın yapıldığı yılda yanılırlar, bunun üzerine kağan bu konuda halkına danışarak ‘Biz bu savaşın tarihini tespit etmekte nasıl yanıldıysak bizden sonra gelecek olanlar da yanılacaklardır; gelin şimdi göğün on iki burcu ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad koyup bu yılların geçmesine göre hesap tutalım ve bu, aramızda unu-

³² Reşat Genç, *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997), 231.

tulmaz bir anı olarak kalsın' der. Halk da 'Buyurduğunuz gibi olsun' diyerek bu teklifi uygun bulur.

Bunun üzerine Hakan ava çıkar; yaban hayvanlarını İla -ki bu, büyük bir ırmaktır- vadisine doğru sürsünler diye emreder. Adamları, bu hayvanları sıkıştırarak bu suya doğru sürerler. Yalnızca on iki tür hayvan sudan karşıya geçebilir. Bunun sonucunda karşıya geçebilen her bir hayvan türünün adını bir yıla ad olarak takarlar. Bu hayvanlardan birincisi 'sıçan' anlamında sıçgandır. İlk geçen hayvan, bu olduğu için birinci yıla bu ad verilmiş ve 1) 'Sıçan yılı' anlamında 'sıçgan yılı' denmiştir. Sonrakilere sırasıyla 2) 'Sığır yılı' anlamında 'ud yılı'; 3) 'Pars yılı' anlamında 'bars yılı'; 4) 'Tavşan yılı' anlamında 'tavışgan yılı'; 5) 'Timsah yılı' anlamında 'nag (lu) yılı'; 6) 'Yılan (hayya) yılı' anlamında 'yılan yılı'; 7) 'At (faras) yılı' anlamında 'yund yılı'; 8) 'Koyun yılı' anlamında 'koy yılı'; 9) 'Maymun yılı' anlamında 'beçin yılı'; 10) 'Tavuk yılı' anlamında 'takagu yılı'; 11) 'Köpek yılı' anlamında 'ıt yılı'; 12) 'Domuz yılı' anlamında 'tonuz yılı' adları verilmiştir. Sayı tonuz yılına varınca başa dönerek yine sıçgan yılından başlar.

(...). Türkler, bu yılların her birinde bir hikmet var sanarak onun uğruna inanırlar. Derler ki: 'ud yılı' 'sığır yılı' girince savaş çok olur; çünkü öküzler birbirleriyle vuruşur. Tavuk yılında yiyecek çok olur, ancak insanlar arasında karmaşa çıkar; çünkü tavuğun yemi dane olup tavuk onu bulabilmek için her yeri didikler. Timsah yılı girdiğinde yağmur çok yağar, bolluk olur; çünkü timsah suda yaşar. Domuz yılı girince kar, soğuk ve kargaşa çok olur.

İşte böyle Türkler, her yıl bir şey olacağına inanırlar. Türklerde haftanın yedi gününün adı yoktur; çünkü 'hafta' kavramı, İslâm'dan sonra bilinir olmuştur.

Ay adları da böyledir. Şehirlerde Arapça adlar kullanılır. Göçebe olan Türkler ile Müslüman olmayanlar, yılı dörde bölerek adlandırır. Her üç ayın bir adı vardır ve yılın geçtiği bununla bilinir: Örnek olarak nevrulza birlikte ilkyazın başlangıcına 'oğlak ayı' anlamında 'oğlak ay', sonrakine 'büyük oğlak ayı' anlamında 'ulug oğlak ay' derler; çünkü bu ikinci üç aylık bölümde oğlak büyür. Sonrakine 'büyük ay' anlamında 'ulug ay' denir; çünkü bu parça yazın tam göbeği (ortası) olup süt artar, tarım ve hayvan ürünlerinin neredeyse tamamı bu dönemde elde edilir. Öbür ay da böyledir; ama az kullanıldığı için onun adını söylemiyorum. Bunu anla." (*DLT*, 161-162).

Yukarıdaki oldukça geniş ve sarıh izahat, Türklerin Törelî takvim hususundaki anlayışlarını tüm yönleriyle ortaya koyar. İzahatta "Türk sözlü

epik destan geleneği”ne bağlı bir aktarım sözkonusudur. Fakat bizzat metnin kendisinde de vurgulandığı üzere yılların her biri bir hikmet ve inanca evrilmiştir. Bu bakımdan da anlatı, aynı zamanda bir “efsane” niteliğine de bürünmüştür. Kâşgarlı da metnin sonunda “Bunu anla” diyerek anlatının (efsane) telkin kudretini açıkça dile getirir. Dolayısıyla anlatı, tamamen Törelî bir niteliği haizdir.

9. Törelî Hukuk

Törelî hukuka ait fiillerin kapsamına örfler ve âdetler dâhildir. Bunlar ise eserde doğrudan “töre” ile ilişkilendirilir. Dolayısıyla bunları, törenin de esasını belirleyen başlıca hukuk kaideleri olarak da kabul etmek pekâlâ mümkündür. *Divân*’da bunların en başında *Dedem Korkut Hikâyetleri*’nde de gördüğümüz “yağma geleneği” gelir. “Kapış (yağma etme)” (*DLT*, 169) ve “üpletmek (malımı yağma ettirmek)” (*DLT*, 134) kelimeleri bu durumu açıkça ortaya koyar.

Divân’da gelenek kapsamında öne çıkan bir diğer husus “hediyeleşmek”-tir. Hiç şüphesiz bu âdetin en temel dayanağını ise Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünneti ve hadis-i şerifleri belirler:

“Hediyeleşiniz ki, birbirinize olan muhabbetiniz ziyadeleşsin!” (*Muvattâ*, Hüsni’l-Hulk, 16; *Buhârî*, el-Edebü’l-Müfret, 594; *Münâvî*, III, 271).

“Faziletlerin en üstünü, seninle akrabalık bağlarını kesenle irtibatını sürdürmen, sana vermeyene vermen, sana kötü söz söyleyeni bağışlamandır.” (Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, III, 439).

Bu bağlamda *Divân*’da yer alan “ıdışmak (armağanlaşmak)” (*DLT*, 111) ve “tüzgürmek (hediye vermek)” (*DLT*, 280) fiilleri ile “armağan (gittiği yerden zengin olarak dönen birisinin yakınlarına verdiği hediye, armağan)” (*DLT*, 97), “belek (yolcunun hısımlarına getirdiği hediye)” (*DLT*, 176, 185) ve “sinüt (karşılığında bir şey alınmayan ve geri gönderilmeyen armağan, bağış, bahşiş)” (*DLT*, 452) isimleri Türklerde hediyeleşmenin mahiyeti hakkında bize kıymetli bilgiler sunar. Hatta bir büyükten hediye getiren kişiye “büt” adıyla bir bahşiş de verildiği görülmektedir (*DLT*, 375). Ayrıca “belek” isminin eserde iki yerde aynen geçmesi, kanaatimizce Kâşgarlı’nın da sünnete verdiği özel chemmiyeti gösterir.

Hediye, “tanuk” isminde görüldüğü üzere Hakanların sefere vb. çıktıklarında verdikleri yemek ve ipek kumaş gibi armağanlardan oluşabildiği gibi (DLT, 454), “kewşen” şeklinde “harman temizlendikten sonra gelen kimseye göz hakkı için verilen buğday vb. şeylerden de (DLT, 461) olabilmektedir.

Eserde, düğün ve düğüne bağlı bazı hususlara da yer verilmiştir. “Arkuç (evlenme zamanında dünürler arasında gelip giderek aracılık yapan kişi)” (DLT, 97) ve “kız koluşmak (birbirinden kız istemek)” (DLT, 261) kelimeleri, dünürcülüğün toplumdaki ehemmiyetini ortaya koyar.

“Eget (hizmet için gerdek gecesi gelinle gönderilen kadın)” (DLT, 60), “egetlik” (DLT, 101), “egetlemek” (DLT, 145), “sagdıç” (DLT, 203), “sep (gelinin malı olan çeyiz)” (DLT, 151), “kedüt (gelin ve güveğinin yakınlarının dünürlerine değer verdiklerini göstermek için giydikleri giyecek)” (DLT, 165), “didim (gerdek gecesi geline giydirilen taç)” (DLT, 181), “didek (gelin örtüsü)” (DLT, 185), “mundaru (ipekle süslenmiş gelin odası)” (DLT, 231), “tayak (zengin damatın gelin attan inerken ona cariyeye veya köle vermesi)” (DLT, 392) ve “kalın (mehir)” (DLT, 455) gibi eserdeki isimler, Türklerce evliliğe karşı sergilenen büyük ehemmiyeti bize gösterir. “Tayak” ve özellikle de “kalın” (mehir) ise evliliklerin tamamen Törelî bir dairede neşv ü nema bulduğunu, açıkça ortaya koyar.

Eserdeki “tutunçu (evlatlık oğul)” (DLT, 457) kelimesi, Türklerdeki evlatlık âdetinin mevcudiyetini de bize açıkça bildirir.

Yine *Dîvân*’dan anlaşıldığı kadarıyla Türklerde yemek verme âdeti, aynen bugün de olduğu üzere büyük bir ehemmiyeti haizdir. Kâşgarlı, “yoglamak (cenaze için yemek vermek)” kelimesini verirken “Türklerin geleneği böyledir” diyerek de bunu açıkça vurgular (DLT, 437). Dolayısıyla sözlükte “yog basan (ölü gömüldükten sonra yenen yemek)” (DLT, 181) adıyla belirtilen cenaze yemeğinin Türklerde yeri ayrıdır. Hatta bu aşın bugün de olduğu gibi “yog” adı altında üç veya yedi güne kadar hazırlanıp cenaze evine getirildiği görülmektedir (DLT, 383). Bunun yanında, “boşog aşı (uzaktan bir hısım geldiğinde döneceği vakit verilen ‘izin yemeği’)” (DLT, 171) ve “küden (düğün yemeği)” (DLT, 183) gibi yemek âdetleri de mevcuttur. “Kençliyu (hanların düğünlerinde veya bayramlarda otuz arşın yüksekliğinde ve şamdan biçiminde, insanlar

tarafından kapışılmak üzere hazırlanan sofrası)” (*DLT*, 478) kelimesi ise bu yemeğin toplumdaki haşmetini göstermesi bakımından hayli dikkat çekicidir.

“Yemin” de bir gelenek olarak eserdeki yerini almıştır. Türklerde yemin geleneği, “temür” maddesi içerisinde, “Kırkız, Yapaku, Kıfçak vb. kimi boyların halkı birine yemin ettirdiklerinde veya söz aldıklarında kılıcı enine koyarlar ve ‘bu kök kirsün kızıl çıksun’ derler. ‘Sözünde durmazsan bu (demir) mavi girsün kızıl - yani kanlı - çıksın’ demektir; yani sözünde durmadığında kılıçla öldürülecek ve böylece demir, ondan öğ alması olacaktır” (*DLT*, 167) şeklinde aktarılmıştır.

Divân’da yer alan “sagır” kelimesi, hanların halk ile yaptıkları bir süreklilik avı geleneğini bize haber verir (*DLT*, 167).

Miras hukuku bakımından da *Divân*’da zengin veriler mevcuttur. “Tut-sug (vasiyet)” (*DLT*, 206) kelimesi, bugün de olduğu gibi vasiyet etme geleneğinin toplumdaki önemini gösterir. “Humaru (miras)” adı altında bunun aynı zamanda Türk töresinin esasını teşkil ettiği de açıkça dile getirilir:

“Humaru: ‘miras.’ Hatıra olarak verilen mala da ‘humaru’ denir. Türklerin töresine göre devlet büyüklerinden birisi öldüğünde, malından değerli bir parça Hakan için ayrılır ve buna ‘ölenden bir hatıra’ anlamında ‘humaru’ denir. Bu kelime, kadın veya erkek adı da olur. Yine yola gidenin hısımlarına hatıra olarak bıraktığı mala da ‘humaru’ denir.” (*DLT*, 199).

Eserde belki de hukukun töre dairesinde esasını, dolayısıyla da sürekliliğini ortaya çıkaran kelime “muyan (sevap)”dır. Öyle ki doğrudan bu kelimeye bağlı “muyanlık (yollarda gelip geçenlerin su içmeleri için yapılan hayrat)” (*DLT*, 394) ve “muyancılık (barıştırmak için iki kişinin arasına girmek)” (*DLT*, 395) kelimeleri, hayat bulmuştur. Dolayısıyla *Divân*’da aslolan töre ve töreye dayalı fiillerdir.

10. Törelî Ziraat

Türklerin hayat tarzı tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu için, doğal olarak *Divân*’da Törelî ziraata ait kelime ve kavramlar da mevcuttur.

Öncelikle *Dîvân*'da geçen “tarıgçı (çiftçi, ekinci)” (*DLT*, 418) kelimesi, böyle bir sınıfın mevcudiyetini açıkça ortaya koyar. Yine eserde, ayrı başlıklar altında yer alan “urug (tohum)” (*DLT*, 64), “urugluk bugday (tohumluk için ayrılan buğday)” (*DLT*, 101), “bugday (buğday)” (*DLT*, 417) ve “arpa” (*DLT*, 89) kelimeleri de bunu iyice teyit eder.

“Amaç (saban, tarım aletleri)” (*DLT*, 60) kelimesi, ekilen tarlaların öküzler vasıtasıyla sürüldüğünü belirtir. Nitekim eserde yer alan “op (harman dövmek için koşulan öküzlerden ortada bulunanı)” (*DLT*, 53) ve “meme (harman döverken ortada bulunan öküz. Öbür öküzler bunun çevresinde dönerler)” (*DLT*, 416) kelimeleri harman dövmek işleminde de öküzlerin kullanıldığını bize bildirir.

Dîvân'da “sawurmak” fiili izah edilirken “er tarıg sawurdı (Adam tahıl savurdu)” cümlesinden sonra, “Harman yerinde rüzgârda savrularak temizlenen her şey için de böyle denir” şeklinde bir bilgi aktarılmaktadır (*DLT*, 254). Yine “sawruşmak” kelimesinde de “buğday savurma”ya (*DLT*, 290) değinilmiştir. Dolayısıyla tüm bunlar, Türklerde o zamanlar tahılın harman yerinde dövmek ve savurmak suretiyle işlendiğini bize haber veren başlıca Törelî hususlardır.

11. Törelî Oyun

Dîvân'da bizzat “oyun” (*DLT*, 72) kelimesine yer verilmek suretiyle Türklerde oyunun çok kıymetli bir Törelî eğlence aracı olduğuna açıkça işaret edilir.

Eserde, her ne kadar “büdig” (oynama, raksetme)” (*DLT*, 186) kelimesine de yer verilmiş olsa da raksa bağlı oyun çeşitlerden maalesef bir bahis yoktur. Oyunlar, daha ziyade çocuk oyunu karakteri taşır.

“Topık (topaç)” (*DLT*, 174), “tepük (tepiik oyunu)” (*DLT*, 176), “küwlük (çamur topu)” (*DLT*, 213) ve çevgen (*DLT*, 214) kelimeleriyle bazı çocuk oyunları ismen verilirken; “etiç (çocukların ceviz oynadığı çukur)” (*DLT*, 60) ve “etiçlik” (*DLT*, 101) kelimeleri, “ceviz oyunu”nu; “çik (aşık oyununda kullanılan bir parçacık)” (*DLT*, 157) ve “bök (aşık kemiğinin sırtının oyunda yere değmesi)” (*DLT*, 379) kelimeleri de bize “aşık oyu-

nu”nu haber verir. “Ötüş” ve “köçürme oyun” ise eserde bizzat tarifiyle mevcuttur:

“Ötüş: ‘Oyunda söylenen bir söz.’ Bu oyunun oynanışı şöyledir: Çocuklar halka yaparak oturlar. Bunlardan biri yanındaki çocuğu iter ve ‘yanındakine itmeyi geçir’ anlamında ‘ötüş ötüş’ diye söyler. Sıra halkanın sonuna gelinceye kadar böyle yapmağa devam edilir.” (*DLT*, 62).

“Köçürme oyun: ‘On dört taş adı da verilen bir oyun.’ Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır, fındık vb. şeylerle oynanır.” (*DLT*, 217).

Büyüklerin oynadığı oyunlar arasında ise “ilişmek” fiilinde, top oyunundan (*DLT*, 114); “ewleşmek” (*DLT*, 128) ve “utsukmak” (*DLT*, 128) fiilleri ile kumardan; “çalış” ile güreşten (*DLT*, 169) bahis vardır. “Tartışmak” fiilinde geçen “ya tartışmak” tabiri, yay çekme yarışını (*DLT*, 288); “çewrüşmek” fiilinde yer alan “ok çewrüşdi” tabiri, ok çevirme yarışını (*DLT*, 289) ve “kızlaşmak” fiilinde geçen “ok attı kızlaşu” tabiri de ok atma yarışını (*DLT*, 292) bize haber verir. “Tulmak” adlı oyunun ise eserde bizzat tarifi mevcuttur:

“Tulmak: ‘Er topıknı adrı bile tuldı’ ‘Adam topa çatal değnekle vurdu.’ Bu, bir Türk oyunudur. Şöyle oynanır: Oyunculardan biri, oyunun kendisinden başlamasını istediği zaman, topa böyle vurur. En güçlü kim vurursa oyuna o başlar. Çelik çomak oyunundaki vurmağa da tuldı denir.” (*DLT*, 237-238).

Bu oyunların pek çoğunun bugün hâlâ Türkler arasında oynanıyor olması da yine bize törenin geleneğe bağlı sürekliliğini işaret etmektedir.

12. Sonuç

Divânü lugâti't-Türk, Türklerin şimdiye kadar bilinen en eski söz hazinesidir. *Divân*’da Türk toplum ve kültür hayatının hemen hemen tüm cephelerine dönük bilgiler mevcuttur. Hiç şüphesiz bunları, sözlükte salt kelimelere bağlı bir bilgi aktarımı şeklinde görmek de doğru değildir. Kâşgarlı bunları, âdeti bir “töz” olarak görerek törenin esasını da bunlarla kurmuştur. Bu yüzden de elbette Arap sözlük geleneğine de bağlı olarak kelimeleri daha ziyade töreye dair atasözü ve şiiirlerle zenginleş-

tirmiřtir. Bu sayede, kendisinin de mukaddimede belirttiği üzere kitap, saflıkta son kerteyi; g zelliikte zirveyi bulmuştur.

Yine eserde, Bizans sınırından t  in sınırına kadar uzanan bölgede yaşamış Türklerin tarihinden coğrafyasına, inançlarından yemeklerine kadar oldukça fazla bilgi ve anlatı mevcuttur. Dolayısıyla tüm bunlar, bugün de hâlâ toplumda geçerli olan T reli Türk kültür hayatının temel esaslarını ortaya koyarken, bize aynı zamanda 11. yüzyıl Türk dünyası ve kültürünün de ana hatlarını verir.

- Abdüddâyim, Muhammed Abdülazîz. *en-Nazariyyetü'l-lugaviyye fi't-türâsi'l-Arabî*. Kahire: Dârü's-Selâm, 2006.
- Abdülmesîh, George M. - Hânî George Tâbrî. *el-Halîl mu'cemu mustalahâtî'n-nahvi'l-Arabî*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 2021.
- Abû'l-Farac. Bk. Gregory Abû'l-Farac.
- el-Accâc, Ebü's-Şa'sa Abdullah b. Rü'be. *Divânü'l-Accâc*. thk. Abdülhafiz es-Satlî. 2 Cilt. Dimaşk: Mektebetü Atlas, 1971.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve muzîlu'l-ilbâs amme'stehera mine'l-ehâdis alâ elsineti'n-nâs*. 2 Cilt. Beyrut, 1351/1932.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin. "Kaşgarlı Mahmud ve Abbâsî Halifelîği". *Akademik Araştırmalar Dergisi (Kaşgarlı Mahmud Özel Sayısı)* 10/39 (2008-2009), 31-47.
- Adsoy, Şerafettin - Doğan, Burak. *Klasik Mantıkta Beş Sanat*. İstanbul: Divan 2024.
- Ağırakça, Ahmet. *Abbâsî Devletinde Türk Kumandanlar*. İstanbul: Akdem Yayınları, 2015.
- Ahmed Eflâkî. Bk. Eflâkî, Ahmed.
- Ahterî Mustafa Efendi. *Ahterî-i Kebîr*. haz. Ahmet Kırkkılıç - Yusuf Sancak. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Akalın, Şükrü Halûk vd. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009 ve 2011.
- Akalın, Şükrü Haluk. *Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kaşgarlı Mahmud ve Divânü lugâtî't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008.
- Akdoğan, Bayram - Akdoğan, Mustafa Said. *Türk Din Mûsikîsi Dersleri*. Ankara: NY Matbaacılık, 2022.
- Akgündüz, Ahmet. "Başlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/131-133. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 1992.

- Akkay, Musaliha. *Divan-ü lügâti't-Türk'deki Türk Halk Edebiyatı Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1948-1949.
- Akkaya, Hüseyin. "Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/60-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aksan, Doğan. *Anlambilim (Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi)*. Ankara: Engin Yayınevi, 2009.
- Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Akün, Ömer Faruk. "Divan Edebiyatı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/389-427. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Akün, Ömer Faruk. "Faik Reşad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/103-109. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Akün, Ömer Faruk. "Kâşgarlı Mahmud". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/9-15. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Akün, Ömer Faruk. "Kilisli Rifat Bilge". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/18-22. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Akün, Ömer Faruk. "Mehmed Fuad Köprülü". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/471-486. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Alan, Hayrunnisa. "Divan-ı lügatit Türk'ün Tarih Araştırmalarındaki Yeri". *İslâm Öncesinden Çağdaş Türk Dünyasına: Prof. Dr. Gülçin Çandarhoğlu'na Armağan*. 207-211. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2008.
- Albayrak, Kadir. "Geçmişte ve Günümüzde Nesturi Misyonerliği". *İslâmî Araştırmalar* 20/2 (2007), 164-171.
- Albayrak, Nurettin - İskender Pala. "Hayvan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/101-102. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Albayrak, Nurettin. "Koşma". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/226-227. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Ali Emîrî. “Ali Kemâl Bey’e Cevap”. *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası (OTEM)* 19 (30 Eylül 1335/1919), 436-449.
- Ali Emîrî. “Âmid Şehrinde Vaktiyle Bir Milyon Kırk Bin Cild Kitabı Hâvî Cesîm Bir Kütüphâne”. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası (TEM)* 2 (30 Eylül 1338/1922), 23.
- Ali Emîrî. “Âmid”. *Âmid-i Sevdâ*. No. 1 (7 Şubat 1324/20 Şubat 1909).
- Ali Emîrî. “Cevabı”. *OTEM* 25 (31 Mart 1336/1920), 635-649.
- Ali Emîrî. “Fatih Sultan Mehmet Han Gazi Hazretlerinin Nefs-i Nefis-i Hümayûnları İçin Yazdırıp Mütâlaa Buyurdıkları Kitaplar”. *OTEM* 22 (31 Kânûnievvel 1335/1919), 518-528.
- Ali Emîrî. “Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Üçüncü Mahdûmu Meşhur Şehzâde Cem’in Velâdeti Hakkında İbn Kemâl Tarihinden Aynen Naklolunan Makale”. *OTEM* 22 (31 Kânûnievvel 1335/1919), 531.
- Ali Emîrî. “İfâde-i Mahsûsa”. *OTEM* 25 (25 Mart 1336/1920), 614.
- Ali Emîrî. “Mecmua”. *TEM* 27 (31 Mayıs 1336/1920), 713-714.
- Ali Emîrî. “Millet Kütüphanesi Ne Sûretle Teşekkül Etti”. *TEM* 3 (31 Teşrinievvel 1338/1922), 53-65.
- Ali Emîrî. “Muazzam Bir Esere Teşebbüs”. *OTEM* 6 (31 Ağustos 1334/1918), 118-119.
- Ali Emîrî. “Müessis-i Bünyân-ı Saltanat Osman Gazi Hazretlerinin Seyyid Edebâlî Hazretlerine Damat Olması ve Bu Münâsebet-i Mübâreke ile Devlet-i Muazzama-i Osmaniye’de Kılıç Kuşanmak Merasimi”. *OTEM* 20 (31 Teşrinievvel 1335/1919), 453-458.
- Ali Emîrî. *Ali Emîrî Divânı (İnceleme-Metin)*. nşr. Sadık Yazar - M. Uğurlu Arslan. ed. Günay Kut. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. 2020.
- Ali Emîrî. *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkiyesi*. Dârü’l-Hilâfeti’l-Âliyye: Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1334/1918.

Ali Kâsımî. Bk. Kâsımî, Ali.

Alimuhammedov, Rihsitilla. “Kosimcan Sodikov. Mahmud Kaşgariy: Devanu Lugati-t-Türk (Türkiy Sözlür Devanı), Gafur Gulam Nomidağı Naşriyet, Toşkent, 2017, ss. 488”. çev. Saidbek Boltabayev. *Journal of Old Turkic Studies (JOTS)* 2/1 (2018), 125-129.

Altıkulaç, Tayyar. “Ali b. Hamza Kisâî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/69-70. Ankara: Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Amanoğlu, Ebülfez Kulu. “Divanü lügât-it-Türk'teki Kişi Adları Üzerine”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 15 (Mart 2000), 5-13. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32693>

Anadoluda Yenigün. “Te’lif ve Tercüme Heyetinde” (9 Ocak 1923), 4.

Apak, Âdem. “Şuûbiyye Hareketinin Tarih Arka Planı ve Tezâhürleri: Asabiyyeden şuûbiyyeye”. *İSTEM* 12 (Aralık 2008), 17-51. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/issue/26539/279399>.

Apak, Âdem. “Şuûbiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/244-246. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-3 (Emeviler Dönemi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2016.

Arat, Reşid Rahmeti. “Kutadgu Bilig”. *İslâm Ansiklopedisi*. 6/1038-1047. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.

Arat, Reşid Rahmeti. *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, 1991.

Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig I*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1947.

Arı, Abdüsselam. “Vasiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Arıpov, Zakircan. “Kaşgarlı Mahmut’un “Divanu lugati’t-Türk” Adlı Eserinde Müzik Terimleri”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 60 (28 Haziran 2018), 309-312.

- Âsım, Necib. Bk. Necib Âsım.
- Asker, Ramiz - Asker, Leyla. “Kâşgarlı Mahmut ve 11. Yüzyıl Musikisi Üzerine”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 8/1 (2008), 31-34.
- Asker, Ramiz. “Divanü lugat-it-Türk İstatistikleri”. 2. *Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri, Kaşgarlı Mahmud ve Dönemi [28-30 Mayıs 2008]*. 33-44. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 2022.
- el-Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Cemheretü'l-emsâl*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm - Kutâmiş Abdulmecîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 2. Basım, 1988.
- A'sâ el-Kebîr, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel. *Dîvânu'l-A'sa'l-Ke-bîr*. nşr. Muhammed Huseyin. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1950.
- Ata, Aysu. “Divanu lugatî't-Türk'ün Ortaya Çıkış Nedenlerinden Biri de Kur'an Tercümeleri mi?”. 2. *Uluslararası Türkîyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi [28-30 Mayıs 2008]*. 59-68. Ankara, 2009.
- Atay, Hüseyin vd. *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*. 3 Cilt. Ankara: 1964-1981.
- Atlı, Sagıp. “Dîvânu lugâtî't-Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nûrî ve Atalar Sözü”. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/3 (2019), 2243-2279.
- Attâr, Ahmed Abdulğafûr. *Mukaddimetü's-Sihâh*. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1984.
- Avcı, Casim. “Mu'tasım-Billâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/380-382. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Avde Halîl Ebû Avde. *et-Tatavvuru'd-dilâlî beyne lugatî's-ş-i'ri'l-câhilî ve luga-ti'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1985.
- Avram Galanti. “Eski Savların Eskiliği”. *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 6 (Kânun-ı Sâni 1339 [1923]), 520-522.

- Aybars, Nevin. *Divan-ü lügati't-Türk'deki Ata Sözleri ve Öğütler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Lisans Tezi, 1948-1949.
- Aycan, İrfan. "Emeviler Dönemi Sonuna Kadar Müslüman Arapların Türklerle İlk Münasebetleri". *Yeni Türkiye* 11/82 (2016), 530-538.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydın, Mehmet Âkif. *Osmanlı Aile Hukuku*. İstanbul: Klasik, 2017.
- Aydın, Mehmet. "Türklerin Dinî Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (Konya, 1997).
- el-Azîmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler)*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Bacaklı, Yılmaz vd. "Divanü lügati't-Türk'ün Yazılma Amacı Üzerine Bir Değerlendirme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 3259-3267.
- el-Bağdâdî, Abdülkâdir. *Hizânetü'l-edeb lübbü lübâbî lisâni'l-Arab*. thk. Muhammed Nebî et-Tureyfi - İmîl Bedî Yakub. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- el-Bâhilî, Ebû Nasr Ahmed b. Hâtîm. *Şerhü Dîvânî Zî'r-rumme*. thk. Abdülkuddûs Ebû Salih. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Îmân, 1983.
- Banguoğlu, Tahsin. *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı, 2015.
- Bar Hebraeus. Bk. Gregory Abû'l-Farac.
- Bardakoğlu, Ali. "Hibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/421-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Barthold, V.V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Barutcu, F. Sema (ed.). *Kâşgarlı Mahmûd Kitabı*. Ankara, 2008.

- Bayat, Fuzuli. “Kaşgarlı Mahmut’un ‘Divanü lugatı’t-Türk’ Adlı Eserinde Mitolojik Dünya Modeli İle İlgili Bazı Kavramlar”. *Journal of Turkish Linguistics* 1 (Eylül 2007), 3-12.
- Bayat, Fuzuli. *Kaşgarlı Mahmud*. İstanbul: Ötüken, 2008 ve 2014.
- Bayniyazov, Ayabek - Bayniyazova, Canar. “Kazakistan’da Kıpçak Sözlükleri ve XVIII-XX. Yüzyıllar Arası Sözlük Çalışmaları”. *Bilgi* 71 (2014), 81-92.
- el-Becce, Abdülfettâh Hasan Ali. *Şâhretü kıyâsi’l-haml*. Amman: y.y., 1419/1998.
- Bedrü’z-zamân Gharib. Bk. Gharib, Bedrü’z-zamân.
- el-Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu’l-büldân*. Kâhire: Matbaatü’l-Mevsûât, 1901.
- el-Belâzürî, Ebü’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Kitâbü Cümel min Ensâbi’l-eşraf*. thk. Suheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Fıkr, 1996.
- Bezer, Gülay Ögün. “Bir Kültür Değişmesi Örneği Olarak Türkmenler ve Babai Ayaklanması”. *Prof. Dr. Salim Koca Armağanı (1952-2020)*. ed. M. Ali Hacıgökmen vd. 123-165. Konya: Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2022.
- Bezer, Gülay Ögün. “Kavramsal çerçeveden Selçuklu-Abbasi Halifeliği İlişkilerine Farklı Bir Bakış”. *Selçuklu Tarihi ve Tarihçiliğinin Temel Meseleleri*. ed. M. A. Hacıgökmen vd. 173-178. Konya: Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2020.
- Biçak, Ayhan. *Türk Düşüncesi 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Biçer, Bekir. *Türklerin İslâmlaşma Süreci*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Bilge, Kilisli Rifat. “Dîvânu lugâtı’t-Türk ve Emîrî Efendi”. *Türk Kültürü* 88 (1915-1917), 253-270.
- Bilge, Kilisli Rifat. *Bildiklerim*. haz. Fatih Yıldız. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2024; İstanbul: Ötüken Yayınları, 2024.

- Bilge, Kilisli Rifat. *Bir Kıtâbın Öyküsü, Divanı Lûgat'it-Türk ve Emîri Efendi*. Ankara: Kilis Kültür Derneği Yayınları, 1992.
- Bilge, Kilisli Rifat. *Divânü lugat-it-Türk Tercümesi 1-22*. Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Etüt 95.
- Bilge, Kilisli Rifat. *Divânü lugati't-Türk*. 3 Cilt. İstanbul, 1916-1917.
- Bilgegil, M. Kaya. *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 3. Basım, 2009.
- Bilhan, Saffet. “900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamgaç Medresesi Vakıf Belgesi”. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 15/2 (1982), 117-174.
- Biray, Nergis. “Defin Sonrası Uygulanan Gelenekler”. *Aile Yâzıları* 8. 225-267. Ankara: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları, 2015.
- Birinci, Ali. *Tarihin Gölgesinde Meşâhîr-i Meçhûleden Birkaç Zât*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2001.
- Birtek, Ferit. *Divânü lugâtî't-Türk'ten Derlemeler: En Eski Türk Savları I*. Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 1944.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *MEMKT*. 01230.00068.018; 1230.00068.014-016.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak [TSMA.e]*. No. 1425, Gömlek No. 83; No. 1425, Gömlek No. 89.
- Bozkurt, Fuat. *Kaşgarlı Mahmud Divan-ü Lûgat-it-Türk (Türk Dili Divanı)*. Konya: Eğitim Yayınevi, 2012.
- Bozkurt, Nahide. *Abbâsîler*. İstanbul: İsam Yayınları 2014.
- Bozok, Emrah. “Hırsız Sözcüğünün Kökeni Üzerine”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 4/9 (2018), 63-71.
- Brockelmann, Carl. “Eski Türkistan Halk Edebiyatı”. *Dârülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası (Seçme Makaleler)*. haz. Mehmet Samsakçı

- Sevim Güldürmez. 21-47. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi, 2022.
- Brockelmann, Carl. "Mahmûd al-Kâsârîs Darstellung des türkischen Verbalbaus". *Keleti Szemle* 18 (1918-1919), 29-49.
- Brockelmann, Carl. *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmûd al-Kasari's Divân Lûgat at-Türk*. Budepest-Leipzig: Bibliotheca Orientalis Hungarica I, 1928.
- el-Buhârî, İsmail b. İbrahim. *Sahîhu'l-Buhârî*. İstanbul, ts.
- el-Bündârî, Kıvâmüddîn Ebû İbrâhîm el-Feth b. Ali. *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Caferoğlu, Ahmet. *Kâşgarlı Mahmud*. İstanbul: MEB Yayınları, 1970 ve 1999; Ankara: MEB Yayınları, 2004; Ankara: Altınordu, 2015.
- el-Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 7. Basım, 1998.
- Canpolat, Mustafa. "Dîvânü lugâti't-Türk'te Şamanizm İzleri". *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 1* (1974), 19-34.
- Caskel, Werner. *Gamharat an-Nasab: Das Genealogische Werk des Hisam Ibn Muhammad al-Kalbi*. 2 Cilt. Leiden: Brill, 1966.
- Celal, Vahit. *İslâm Medeniyetinin Yitik Mirası Harezmi Me'mun Akademisi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2018.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh: Tâcü'l-luga ve shâhi'l-Arabîyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1984; Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâ'în, 1987.
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Sihâhu'l-luga*. çev. Mehmed bin Mustafâ el-Vânî. 2 Cilt. İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-Ma'mûre, 1141/1729.

- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: Oxford University Press, 1972.
- Crone, Patricia. *Ortaçağ İslâm Dünyasında Siyasî Düşünce*. çev. Hakan Köni. İstanbul: Kapı Yayınları, 2007.
- Cumhuriyet*. “Yeni Eserler Dîvânü lugâtî’t-Türk Tercümesi” (26 Şubat 1940), 16/5671, 6.
- el-Cürcânî, Abdülkâhir. *Kitâbü’l-Miftâh fi’s-sarf*. Beyrut: Müessese-tü’r-Risâle - Dârü’l-Emel, 1987.
- Çandarlıoğlu, Gülçin. “Uygurlar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/242-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çankı, Namık. *Büyük Felsefe Sözlüğü*. haz. Recep Alpyağılı. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Çapraz, Erhan. “Hakikatın Hikâyesi, Hikâyenin Hakikatı: Bir Hakikat Alanı Olarak Türk Halk Hikâyeleri”. *İSLARA Uluslararası İslâm Araştırmaları Kongresi Bildiri Kitabı*. ed. Erdem Can Öztürk. 87-99. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Çelebi, Muharrem. *Kutrub Hayatı, Eserleri ve Kitap Al-azmina*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1981.
- Çelik, Nilüfer. “Dîvânü lugâtî’t-Türk’te Geçen Temel Duygu Fiillerinin Derleme Sözlüğü’ndeki Durumu Üzerine Bir Değerlendirme”. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 57 (2022), 143-156.
- Çelikten, Esra Kaan. “Eski Türklerden Türkiye Türkçesine Kadar Gelen Dinî Terminoloji”. *Dede Korkut: Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (Aralık 2022), 268-288.
- Çeribaş, Mehmet. “Türk Kültüründe Kut İnancı ve Kut Aktarma Yolları”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 14/36 (2021), 1185-1206.
- Çetin, Altan. “Bir Memlûk Kaynağında Yer Alan Oğuz/Türkmen Boyları ve Damgalarına Dâir Bir Değerlendirme”. *BELLE TEN*

- 72/264 (01 Ağustos 2008), 483-490. <https://doi.org/10.37879/belleten.2008.483>
- Çetin, Altan. “Kâşgarlı Mahmud’dan Yararlanan Bir Memlûk Tarihçisinin Oğuzlar’a Dair Verdiği Bilgiler”. *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni* (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008). 115-122. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2008.
- Çetin, Altan. “Kâşgarlı Mahmud’dan Yararlanan Bir Memlûk Tarihçisinin Oğuzlara Dair Verdiği Bilgiler”. *Kâşgarlı Mahmûd ve Dönemi Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri [28-30 Mayıs 2008]*. 115-122. Ankara, 2009.
- Çetin, Halil. “Kazakistan’da Kaşgarlı Mahmud ve Divânü lügâtî’t-Türk ile İlgili Yapılan Çalışmalar”. *Folklor-Edebiyat Dergisi* 102 (2020), 409-424.
- Çetinkaya, Cüneyt. “Eski Türkçeden Çağdaş Türk Lehçelerine Çap-Fiili ve Türevleri”. *Journal of Old Turkic Studies* 5/1 (2021), 48-95.
- Çimen, Feyzi. “Dîvânü lügâtî’t-Türk Üzerine İlk Dizin: Dîvân Anahtarı ve Hüseyin Hüsameddin Yasar’ın İlmî Kişiliği”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 136-151.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2004.
- Çotuksöken, Yusuf. “Atasözleri Üzerine Genel Bilgiler”. *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* mlf. Yusuf Çotuksöken. 10. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2004.
- ed-Dabbî, Ebü’l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed b. Ya’lâ. *Emsâli’l-Arab*. Beyrût: Dâru’r-Râidi’l-Arabî, 1981.
- Dadabayev, Hamidulla. “XI.-XII. Yüzyıllar Eski Türk Dili Söz Varlığının Divânü lügâtî’t-Türk’teki İfadesi”. *Bilg* 102 (2022), 97-118.
- Dağlar, Abdülkadir. “Edebî Töre Çatısı Altında: Törelî Türk Edebiyatı”. *İSLARA Uluslararası İslâm Araştırmaları Kongresi Bildiri Küt-*

- bu. ed. Erdem Can Öztürk. 100-115. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Dağlar, Abdülkadir. “İsimlendirme Hengâmesinde Bir İsim Savunması: Dîvân Edebiyatı”. *Hikmet Edebiyat Dergisi* 2/5 (2006), 164-179.
- Davlatova, Sara vd. “Body Structure and Names of Disease in the Dictionary by Mahmut Kashkari and Their Relationship with Modern Kyrgyz Language”. *Open Journal of Modern Linguistics* 11/2 (2021), 201-211. Erişim 22 Temmuz 2024. https://www.scirp.org/pdf/ojml_2021042011570894.pdf
- Dedem Korkudun Kitabı*. haz. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Demirayak, Kenan - Çögenli, M. Sadi. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- Demirci, Kürşat. “Hayvan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/81-85. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demirci, Mustafa. “11. Yüzyıl”. *Tarihte Müslümanlar: Yüzyıl Değerlendirmeleri*. ed. İrfan Aycan. Ankara: Otto Yayınları, 2020.
- Demirci, Mustafa. “Türk Din Mûsikisinde Ahmed Yesevî’nin Yeri, Tesiri ve Önemi”. *Diyanet İlmi Dergi* 52/4 (01 Aralık 2016), 215-242.
- Dervîş, Abdullah. *el-Me’âcimü’l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü’l-Angelo el-Mısriyye, 1956.
- DİA. “Kutadgu Bilig”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/478-480. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Dilaçar, Agop. “Yeni Yayınlar: Sir Gerard Clauson. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1(1973), 275-281.
- Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları, 10. Basım, 2013.

- Dilek, İbrahim. “Altay Türklerinde Çocuğun Doğması ve Doğum Günü Kutlamalarına Dair Bazı İnanışlar”. *Bilig 1* (Bahar 1996), 51-54.
- Doerfer, Gerhard. *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*. 5 Cilt. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1963-1975.
- Duman, M. Zeki. “İslâm’ın Köle ve Cariye Sorununa Yaklaşımı”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/12 (2011), 1-54.
- Duman, Oğuz - Dilek, İbrahim. “Türk Dünyası Destanlarında Tilki Sembolizmi”. *BAYTEREK* 6/2 (2023), 397-409.
- Durmuş, İsmail. “İstişhâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/396-397. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- ed-Duveydâr, Dînâ es-Seyyid Muhammed. “Mahmud el-Kaşgarî ve kitâbuhû Dîvânu lugâtî’t-Türk”. *Ayn-Şems Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Özel Sayı* (2018), 245-271.
- Düzgün, Hüseyin (Hossein Mohammadzade Sadigh). *Şeyh Mahmud Kâşgarî Dîvânü lugâtî’t-Türk*. Tebriz: Neşr-i Ahter, 1383hş./2004.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Garîbu’l-hadîs*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 5 Cilt. Kahire: el-Heyetu’l’Âmme li Şuûni’l-Metâbi‘ el-Emîriyye, 1984.
- el-Herevî, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm. *Kütâbü’l-emsâl*. Dimaşk: Dâru’l-Me’mûn li’t-Türâs, 1980.
- Ebû’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris. Bk. İbn Fâris.
- Eckmann, Janos. “Kur’an’ın Doğu Türkçesine Tercümeleri”. çev. E. Ural. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 21 (1973), 15-24.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkabeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: MEB Yayınları, 1964-1966.
- Ekrem, Erkin. “Çin’de Divânü lügât-it Türk ile İlgili Araştırmalar (2000-2007)”. *Türkbilig* 15 (2008), 53-63.

- Eliade, Mircea. *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*. çev. Ali Berktaş. 3 Cilt. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, 2013.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*, çev. İsmet Birkan. Ankara: İmge Yayınları, 1999.
- Elöve, Ali Ulvi. “Dîvânü lugâti’t-Türk’teki Halk Şiirleri”. *Türkün* 6 (Bursa 1936), 54-59; 7 (1936), 65-72; 8 (1937), 1-8; 10 (1937), 32-40; 11 (1937), 29-38.
- el-Enbârî, Ebu’l-Berakât Kemâluddîn Abdurrahmân. *Nüzhetü’l-elibbâ fî tabakâti’l-üdebâ*. thk. Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru Nahdati Mısır, 1967.
- Encyclopaedia Iranica, “Afrasiab”. Erişim 10 Mayıs 2024. <https://www.iranicaonline.org/articles/afrasiab-turanian-king>
- el-Endelûsî, İbn Atiyye. *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*. thk. Abdüsselam Abdü’ş-Şafî Muhammed. 5 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001.
- Ercilasun, Ahmet Bican. *Dîvânü lugâti’t-Türk’teki Atasözleri ve Şiirler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Erdem, Melek. “Türkmen Türkçesinde Mental Fiillerin İsteme Göre Anlam Değişimleri”. *V Uluslararası Türk Dil Kurultayı Bildirileri*. 1/939-949. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Erdoğan, İsmail. “Dîvânü lugâti’t-Türk”te Yer Alan Bazı Dinî Kavramlar”. *İslâmi Araştırmalar* 27/2 (2016), 154-172.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- Ergin, Muharrem. *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, 2000.
- Erkoç, Murat. “Selçuklu Devleti İle Büveyhi Devleti Arasında Yaşanan İktidar Mücadelesinin Bağdat’ta Yaşayan Sünnilerin ve Şiilerin Üzerine Etkisi”. *Tarih ve Gelecek Dergisi* 6/2 (Haziran 2020) 595-615.

- Erşahin, Seyfettin. “Kavmi/‘Millî’ Tarihî Tevhîdî Düşünce Çizgisinde Yorumlanması: Türkler Örneği”. *Tevhîdî Düşünce Işığında İlim Dallarının Yeniden İnşası Şurası*. ed. M. Alişarlı - O. Şimşek. 21-55. Ankara: İLMAR Yayınları, 2018.
- Erşahin, Seyfettin. *Kırgızlar ve İslâmiyet: Göçebe Bir Türk Boyunun İslâmlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme*. Ankara: SEK Yayınları, 1999.
- Erşahin, Seyfettin. *Türkistan Ulemâsı’nın İslâm Medeniyeti’ndeki Yeri*. İstanbul: MAMER Yayınları, 2019.
- Esin, Emel. *İslâmiyet’ten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Esin, Emel. *Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhalar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1985.
- el-Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Şâfiyeti İbni’l-Hâcib*. thk. M. Nûr el-Hasen - M. Muhyiddîn Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1982.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki. *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2020.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn - Muhammed Ali en-Necâr. 15 Cilt. Mısır: ed-Dârü’l-Mısriyye, 1964.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Muhammed ‘Avs Mer’ab. 8 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyye, 2001.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Abdullah Derviş. 17 Cilt. Kahire: Dârü’l-Mısriyye, ts.
- el-Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk b. İbrâhîm. *Dîwânü’l-edeb*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer. 4 Cilt. Kahire: Mecmau’l-Lugati’l-Arabiyye, 1974.
- el-Fârâbî, Ebû İbrahim İshâk b. İbrâhîm. *Dîwânü’l-edeb*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer - İbrahim Enis. 2 Cilt. Kahire: Müessesetü Dâri’ş-Şa’b li’s-Sahâfe, 2003.

- el-Farâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed. *İdeal Devlet*. trc. Ahmet Arslan. Ankara: Divan Kitap, 2011.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. Bk. Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye’de Alevîlik Bektâşîlik*. Ankara: Selçuk Yayınları, 3. Basım, 1994.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb. *el-Ok-yânûsü’l-basît fî tercemeti’l-Kâmûsî’l-muhît*. çev. Cenânioğlu Ahmed ‘Âsım. 3 Cilt. İstanbul: 1268-1272/1852-1855.
- Fortacı, Talha. “Kâşgarlı Mahmud’un “Divan-ı lügati’t Türk” Adlı Eserinin Dinler Tarihi Perspektifinden Bir Kritiği”. *TİDSAD* 3/8 (Eylül 2016), 109-118.
- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İtikad’da Orta Yol*. çev. Kemal Işık. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1971.
- Gencan, Tahir Nejat. “Dîvânü lügâti’t-Türk’te Dil Kuralları”. *Türk Dili Dîvânü lügâti’t-Türk Özel Sayısı* 27/253 (Ankara 1972), 27-52.
- Genç, Reşat. *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*. Ankara: TTK Yayınları, 2002.
- Genç, Reşat. *Kâşgarlı Mahmud’a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1997, 2005 ve 2015.
- Genç, Reşat. *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999.
- Ghahramani, Ali vd. “Mukârane beyne evzânî’ş-şî’ri’t-Türkî ve’l-’arû-zî’l-’Arabî: Dirâse vasfîyye tahlîliyye”. *Ashafan Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Journal of Research in Arabic Language* 13/25 (2022), 111-128.
- Gharib, Bedrî’z-zamân. *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*. Tehran: Farhang Publications, 1995.
- Gibb, Hamilton A. R. *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. çev. Kadir Durak vd. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.

- Gökalp, Ziya. “Eski Türklerde İctimai Teşkilat ile Mantukî Tasnifler Arasında Tenâzur”. *Millî Tettebbu’lar Mecmuası* 3/1 (Temmuz-Ağustos 1331/Temmuz-Ağustos 1915), 388-456.
- Gökalp, Ziya. *Makaleler III*. haz. M. Orhan Durusoy. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977.
- Gökay, Orhan Şaik. “Dîvânu lûgat-it-Türk ve Alp Er Tunga”. *Türk Dili* XXVII/253 (Ekim 1972), 56-59.
- Gömeç, Sadettin. “Şamanizm ve Eski Türk Dini”. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi* 4/4 (1998), 38-52.
- Görgün, Hilal. “Martin Hartmann”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/248-250. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l-Farac Tarihi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1945.
- Gül, Ali. *Britis Library OR 9515'teki Türkçe Kur'an Tercümesi*. Ankara: TDK Yayınları, 2019.
- Gül, Meltem. “Türkçe Sözlükler Üzerine Bir Deneme”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/2 (2013), 505-530.
- Gülensoy, Tuncer. *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Gültekin, Gül. “Terceme-i Esrarnâme'deki Fiiller Üzerine”. *The Journal of Social Sciences* 63/63 (2023), 634-648. <https://doi.org/10.29228/SOBIDER.69370>
- Günay, Turgut. “Türk Halk Şiirinde İlk ‘Deyişme’(Müşâare) Örnekleri”. *Uluslararası Folklor ve Halk Edebiyatı Semineri Bildirileri*. 253-257, 1976.
- Güncel Türkçe Sözlük*. Erişim 8 Temmuz 2014. <https://sozluk.tdk.gov.tr/>
- Güneş, Kâmil. *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Güngör, Erol. *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Ankara: Töre Devlet Yayınevi, 1980.

- Güngör, Harun. “Şamanizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/325-328. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güzel, Fatih. *Abbâsîlerde Emîrû'l-Ümerâlık Müessesesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- H. B. “Dîvânü lugâtî't-Türk: Türkçe Harfler”. *Karesi* (5 Mart 1333/5 Mart 1917), 3; (19 Mart 1333/19 Mart 1917), 3.
- H. B. “Tercüme Mümareseleri: Dîvânü lugâtî't-Türk”. *Karesi* (26 Mart 1333/26 Mart 1917), 2.
- Hacıeminoğlu, Necmettin. *Türk Dilinde Yapı Bakımından Filler (En Eski Türkçe Metinlerden Zamanımıza Kadar)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Hacib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. çev. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: TTK Yayınları, 1959.
- Hacib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. çev. Muzaffer Tunçel. ed. Halil Aşçı. Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019.
- Hacib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. çev. Reşid Rahmeti Arat. İstanbul: Kabbalcı Yayınevi, 2006.
- Hacib, Yusuf Has. *Kutadgu Bilig*. haz. Mustafa S. Kaçalın. PDF: Kültür Bakanlığı Yayınları. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10716,yusufhashacibkutadgubiligmustafakacalinpdf.pdf>
- Hakkı Tarık Us Süreli Yayınlar Koleksiyonu. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://www.tufts.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/list1.html#%C4%AA>
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *el-Cümel fi'n-nahw*. thk. Fahrüddin Kabâve. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrahim es-Sâmerrrâî. 8 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1988.
- Halk. “Veled Çelebi Efendi İle Mülâkât” (5 Temmuz 1923), 3.

- el-Hamevî. Bk. Yâkût el-Hamevî.
- Hamîdullah, Muhammed. “Abd (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/57. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- el-Hârizmî, Ebû Bekr Cemâlüddîn Muhammed b. Abbâs. *el-Emsâ-lü'l-müvellede*. thk. Muhammed Huseyn el-Aracî. Ebûzabî: el-Mecmeu's-sekâfî, 3. Basım, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. “Buhtunnasr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/380-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Harman, Ömer Faruk. “Yâfes”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/174-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hartmann, Angelika. “Muktedî-Biemrillâh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/142-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdad*. 14 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Hatîb et-Tebrîzî. Bk. Tebrîzî, Hatîb.
- Hatipoğlu, Vecihe. “Atasözleri ve Deyimler”. *Türk Dili* 13/152 (Mayıs 1964), 468-471.
- Haywood, John A. “Bilingual Lexicography With Arabic”. *Dictionaries: An Lexicography of Encyclopedia International*. ed. Franz Josef Hausmann vd. 3/3086-3096. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 1991.
- Haywood, John A. “el-Kâmûsiyye es-Sunâiyye bi'l-'Arabiyye”. çev. Hâfiz İsmail 'Alevî. *Tabayyun Dergisi* 4/16 (2016), 37-56.
- Hazai, G. “Al-Kashghari”. *The Encyclopaedia of Islam*. 4/419-424. Leiden: Brill, 1997.
- Humphreys, R. Stephen. *İslâm Tarihi Metodolojisi Bir Sosyal Tarih Uygulaması*. çev. Murtaza Bedir & Fuat Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

- Hunkan, Ömer Soner. “Hilafetin Tanınmasında ‘Hakan’ın Statüsü: Değişim ve Etkileri”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/2 (2008), 26-33.
- Hunkan, Ömer Soner. “Kaşgarlı Mahmud ve XI. Yüzyılda Türkler”. *Kaşgarlı Mahmud Kitabı*. ed. Sema Barutçu Özönder. 3-27. Ankara: KB Yayınları, 2008.
- Hunkan, Ömer Soner. “Kutadgu Bilig’in Yazıldığı Ortam: Turan ve İran Rekabeti”. *İSTEM* 9/18 (2011), 31-37.
- Hunkan, Ömer Soner. “Tamgaç Han”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/556-557. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hunkan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Devrinde Mâ-verâünnehr’de Hanefî Âlimlerin Rolü”. *Bütün Yönleriyle İmam-ı Azam ve Hanefilik Sempozyumu (28-30 Nisan 2015)*. haz. Ahmet Kartal - Hilmi Özden. 219-227. Eskişehir, 2015.
- Hunkan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı (Karahanlılar)ın Dinî Siyasetinde Mâturîdî Âlimlerin Rolü”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 18/2 (2016), 377-393.
- Hunkan, Ömer Soner. “Türk Hakanlığı’nda (Karahanlılar) Hanedan ve Bürokrat Çatışması: İlk Bürokrat-Ulema İhtilali”. *XV. Türk Tarih Kongresi*. 653-666. Ankara: TTK Yayınları, 2010).
- Hunkan, Ömer Soner. *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766-1212)*. İstanbul: IQ Yayınları, 2007.
- el-Huttelî, Ebü’l-Kâsım İshâk b. İbrâhîm. *ed-Dibâc*. thk. İbrâhîm Sâlih. Şâm: Dâru’l-Beşâir, 1994.
- Hüseyin Düzgün (Hossein Mohammadzade Sadigh). Bk. Düzgün, Hüseyin.
- Hüseyin Nassâr. *el-Mu‘cemu’l-Arabî neşetuhû ve tetavvuruhû*. 2 Cilt. Kahire: Dâru Mısır, 1968.
- Hüseyinoğlu, Ali Şamil. “Divan-u lugatî’t-Türk”ün İlk Çevirmeni”. 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kaşgarlı Mah-*

- mud ve Dönemi [28-30 Mayıs 2008]*, 391-406. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- el-Hüseynî, Ebü'l-Hasen es-Seyyid Sadruddîn Alî b. el-İmâm. *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*. çev. Necati Lügal. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.
- İbn Abdurabbih, Ahmed b Muhammed b Abdu Rabbih el-Endelûsî. *el-Ikdu'l-ferîd*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. nşr. M. Alî en-Neccâr. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1952-1956.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *et-Tasrîfü'l-mülûkâ*. nşr. Ahmed el-Hânî - Muhyiddin Cerrâh. Dimaşk: Dârü'l-Maârif, ts.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân. *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*. thk. Hasan Hendâvî. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luga*. thk. Remzî Munîr Be'albekî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *el-İtbâ' ve'l-muzâvece*. thk. M. Edîb Abdulvâhid Cemrân. Dimaşk: Menşûrâtü Vizâretü's-Sekâfe, 1995.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris. *Mu'cemü mekâyisi'l-luga*. thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *Cemheretü ensâbi'l-Arab*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, t.y.
- İbn Kesîr, İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye: Büyük İslâm Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. 15 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2010.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b Müslim. *eş-Şî'r ve's-suarâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2002.

- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *Uyûnü'l-ahbâr*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1925.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisâ-nü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1993 ve 2003.
- İbn Miskeveyh. Bk. Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed.
- İbn Mühennâ, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed. *Hilye-tü'l-insân Halbetü'l-lisân yahud İbn Mühennâ Lügatı*, nşr. Kilisli Mualim Rifat. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1338-1340.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muhassas*. thk. Halîl İbrâhîm Cef-fâl. 5 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1996.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2000.
- İbn Vehb el-Kâtib, Ebû'l-Huseyn İshâk b. İbrâhîm b. İsmâîl. *el-Burhân fî vucûhi'l-beyân*. thk. Hanefî Muhammed Şeref. Kâhire: Mektebe-tü's-Şebâb, 1969.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî tarihi'l-ümem'de Selçuklular*. çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal. Bk. İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal.
- İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî. *ez-Zâhir fî meânî kelîmâtî'n-nâs*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fî't-tarih: İslâm Tarihi*. çev. M. Beşir Eryarsoy vd. 12 Cilt. İstanbul: Bahar Yayınları, 1985-1987.
- İbnü'l-Hâcib, Osmân b. Ömer. *eş-Şâfiye fî ilmi't-tasrif*. thk. Hasan Ahmed el-Osmân. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1995.

- İbnü'l-Kıftî, Ali b. Yusuf b. İbrahim b. Abdolvâhid. *İnbâhu'r-ruvât alâ en-bâhi'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısri, 1950.
- İbnü's-Serrâc. *el-Usûl fi'n-nahv*. thk. Abdülhüseyn el-Fetlî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *el-Kenzu'l-lugavî fi'l-lisâni'l-Arabî*. thk. August Hefner. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, ts.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İslâhu'l-mantık*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâs li'l-Arabî, 2002.
- İbnü's-Sikkît, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk. *İslâhu'l-mantık*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Dârü'l-Maârif, 1949.
- İbnü't-Tiktâka. *el-Fahrî (Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirler Tarihi, 632-1258)*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- İlgürel, Mücteba. "Subaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- İlmihal*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999.
- İmruü'l-Kays b. Hucr. *Dîwânu İmruü'l-Kays*. thk. Abdurrahman el-Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2. Basım, 2004.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şâirleri*. 5 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1999-2013.
- İnan, Abdulkadir. "Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1952), 19-30.
- İnan, Abdulkadir. *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdulkadir. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: DİB Yayınları, 1961.

- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamizm*. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- İsaeva, Gulia. “Kırgızistan’da Divanu lugatı’t Türk Araştırmaları”. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2019), 42-64.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvedî. Riyâd: Dâru’l-Meâsîr-el-Medinetü’n-Nebeviyye, 4. Basım, 2009.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Süreli Yayınlar Koleksiyonu. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://ataturckitapligi.ibb.gov.tr/tr/Kitaplik/Koleksiyonlar/Sureli-Yayinlar/25>
- İznîkî, Kutbüddin. *Mukaddime*. ed. Kerime Üstünova. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2. Basım, 2016.
- Jackson, Howard. *Lexicography: An Introduction*. London: Taylor & Francis Routledge, 2003.
- Kaçalin, Mustafa S. “Abdullah Sabri Karter’in Dîvânü Luğâtî’t-Türk Çevirisi Üstüne”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 8 (Aralık 1997), 249-252.
- Kaçalin, Mustafa S. “Dîvânü luğâtî’t-Türk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/447. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kaçar, Irmak. *Necib Âsım Eski Savlar Divanu lugatı’t-Türk’teki Atasözleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Kafadar, Cemal. *Kendine Ait Bir Roma: Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dini*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, 1972.
- Kahraman, Ferruh. “İdeal Bir Devlet Adamı Olarak Zülkarneyn”. *Ağrı İslâmî İlimler Dergisi* 7 (Aralık 2020), 33-60.

- Kahveci, Niyazi. *İslâm Siyaset Düşüncesi (XV. Asra Kadar)*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1996.
- el-Kalkaşendî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. *Halîfelik Kurumu ve Tarihî*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2019.
- Kanar, Mehmet. “Fırdevsî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/125-127. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Kaplan, Mehmet. *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 22. Baskı, 2006.
- Kaplony, Andreas. “Comparing al-Kashgharî’s Map to his Text: On the Visual Language, Purpose, and Transmission of Arabic-Islamic Maps”. *The Journey of Maps and Images on the Silk Road*. 135-154. Leiden: Brill, 2008.
- Kara, Mustafa. “Veled Çelebi İzbudak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/503-505. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Fârâbî, İshâk b. İbrâhîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal. “Hamdânîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/446-447. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karabeyoğlu, Adnan Rüştü. *Dîvânü lügati’t-Türk’ta Savlar ve Kültürel Kavramlaştırma*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Karadaş, Cağfer. “Sevap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/581-582. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kartal, Ahmet. “Dîvânu lügati’t-Türk Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”. *Türk Kültürü* 31/366 (1993), 624-636.
- Karter, Abdullah Sabri. *Kıtabu Divanü lügat’it-Türk Dizini 1-22*. Bursa İl Halk Kütüphanesi GE4449-GE4470.
- “Kashmir”. *Jewish Virtual Library*. Erişim 18 Mayıs 2024. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/kashmir#:~:text=A%20third%20is%20the%20tradition,within%20a%20league%20of%20it>

- Kâsımî, Ali. *Mu'cemü'l-istişhâdât*. Beyrût: Mektebetü Lübnan Nâşirûn, 2001.
- Kâşgarî, Mahmûd b. Hüseyin b. Muhammed. *Kütübü Dîvânü lugâti't-Türk*. nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge. 3 Cilt. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333-1335.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk*. haz. Ahmet B. Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014, 2015, 2018 ve 2020.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk: Türk Dilinin İlk Sözlüğü*. çev. Mustafa S. Kaçalin. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2023.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk Tercümesi*. çev. Besim Atalay. 4 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1939-1943, 1985, 1992, 2013 ve 2023.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk*. çev. Seçkin Erdi - Serap Tuğba Yurteser. Ankara: Kabalcı Yayınevi, 2005 ve 2007.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk*. haz. Fuat Bozkurt. Konya: Salon Yayınları, 2021.
- Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü lugâti't-Türk*. İstanbul: Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emîrî Arabî, 4189.
- Katâmiş, Abdülmecîd. *el-Emsâlû'l-Arabîyye*. Dimaşk: Dâru'l-Fîkr, 1988.
- Kavakçı, Yusuf Ziya. *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavera' al-Nahr İslâm Hukukçuları*. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Kavalçalan, Enes. "Dîvânü lügâti't-Türk'te Mimari ve El Sanatları". *Haceteppe Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları* 37 (Haziran 2022). 111-141.
- el-Kayravânî, İbn Raşîk. *el-Umde fî mehâsini's-ş-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cebel, 1980.
- el-Kefevî, Ebû'l-Bekâ. *el-Küllîyyât*. thk. Adnan Derviş - Muhammed el-Mısırî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2018.

- Kemal Muhammed Bişr. “Kitâbu’l-Ayn li’l-Halîl b. Ahmed ve mevki-uhi fi âsârî’d-dârisîn”. *Havliyyâtü Kulliyeti Dâri’l-Ulûm* (Kahire, 1987), 101-127.
- Kırgız, Mustafa - Jammol, Yaseen. “el-İstişhâd fi’l-lugati’l-‘Arabiyye”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (Aralık 2017), 77-103.
- Kilisli Rifat Bilge. Bk. Bilge, Kilisli Rifat.
- el-Kirbâsî, Muhammed Sâdık Muhammed. *Dâiratu’l-me’ârifî’l-Huseyniyye dîvânü’s-şî’ri’t-Türkî*. Londra: el-Merkezu’l-Huseynî li’d-Dirâsât, 2015.
- Klimkeit, Hans J. “Buddhism in Turkish Central Asia”. *Numen* 37/1 (June 1990), 53-69.
- Koca, Fatih. “Dinî Mûsikî Formu Olarak Salât u Selâm Kültürü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (15 Haziran 2014), 117-153. <https://doi.org/10.18505/cuifd.254639>
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Koçkuzu, Ali Osman. “Aynî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/271-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Kononov, Andrey N. “Sovyetler Birliği’nde Kâşgarlı Mahmut’un Divanını Konu Alan Araştırmalar”. *Türk Dil Kurumunun 40. ve Divan-ü Lûgati’t-Türk’ün 900. Yıldönümleri Dolayısıyla Düzenlenen I. Türk Dili Bilimsel Kurultayına Sunulan Bildiriler [27-29 Eylül 1972]*. 393-399. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Korkmaz, Zeynep. “Dîvânü lugâtî’t-Türk”. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. 3/254-260. Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Korkmaz, Zeynep. “Kaşgarlı Mahmud ve Bilinçli Bir Ana Dili Sevgisi”. *2. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri* 501-508. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Korkmaz, Zeynep. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. 4 Cilt. Ankara: TDK Yayınları, 1995.

- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Şekil Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Köken Bilgisi Sözlüğü*. Erişim 8 Temmuz 2014. <https://sozluk.tdk.gov.tr/>
- Köksel, Behiye. “Divânü lugâti’t-Türk’te Yer Alan Efsaneler”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* II/9 (Sonbahar 2009), 262-269.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1984.
- Köprülü, M. Fuad. “Divân-ı Lûgâta’l-Türk”. *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*. 33-45. İstanbul: Kanaat Kitabevi, 1934.
- Köprülü, M. Fuad. “Divânü lugat-it-Türk Mahmud bin el Hüseyin bin Muhammed’ül-Kâşgari”. *Millî Tettebular Mecmuası* 2/5 (1915), 381-383.
- Köprülü, M. Fuad. “İslâm Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”. *II. Türk Tarih Kongresi*. 383-418. İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.
- Köprülü, M. Fuad. “Millî Kültürümüzün Eski Bir Âbidesi Divan-ı lûgâtü’t-Türk”. *Cumhuriyet Gazetesi* (24 Nisan 193), 6.
- Köprülü, M. Fuad. “Ribat”. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), 267-278.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2003.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebiyatı Tarihi*. haz. Orhan F. Köprülü - Nermin Pekin. İstanbul: Ötüken Yayınları, 1980 ve 1986.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad. “Divânü lugâti’t-Türk”. *İkdam* (12 Mayıs 1916), 2.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad. “Türk Edebiyatı Tarihinde Usul”. *Bilgi Mecmuası* 1/1 (Teşrînisânî 1329/Kasım-Aralık 1913), 3-52.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad. “Türk Edebiyatının Menşei”. *Millî Tettebular Mecmuası* 2/4 (Eylül-Teşrinievvel 1331/Eylül-Ekim 1915), 5-78.

- Köse, İrfan. *Ebü'l-Kâsım el-Müeddib'in Dilciliği ve Metodoloji Açısından Dekâiku't-tasrîf Adh Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Köymen, Mehmet Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Köymen, Mehmet Altay. *Tuğrul Bey ve Zamanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- Kubbealtı Lugatı*. Erişim 25 Mayıs 2024. <https://lugatim.com/s/mental>
- Kur'an Yolu*. Erişim 24 Mayıs 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>
- Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- el-Kureşî, Ebû Zeyd Muhammed b. Ebî'l-Hattâb. *Cemheretu eş'âri'l-'Arab*. thk. 'Ali Muhammed el-Bicâdî. Mısır: Nehdatü Mısır, ts.
- Kurt, Şaban. *Kitâbu Dîvânü lugâti't-Türk Tıpkıbasım-Türkçe Sözcükler, Özel Adlar Dizini*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.
- Kuş, Canan. "Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim'deki Kölelik Kavramı Üzerine Bazı Düşünceler". *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 13/1 (2012), 1-33.
- Levend, Agâh Sırrı. *Dil Üstüne*. Ankara: TDK Yayınları, 1973.
- MacKenzie, D. N. *A Concise Pahlavi Dictionary*. London: Oxford University Press, 1971.
- Mahmûd el-Kâşgarî. *Dîvânü lugâti't-Türk*. çev. Mustafa S. Kaçalin. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2019.
- Mahmûd el-Kâşgarî. *Türk Şi'eleri Lügatı (Dîvânü lugâti't-Türk)*. haz. Dankoff, Robert - Kelly, James vd. çev. Ersin Teres. USA: Harvard University Press, 1982 (Teres, Ersin. *Divanu lûgat-it-Türk ve Budist Uyğur Metinlerinin Sözcüğü Bakımından Karşılaştırılması*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006, 60-807 içinde).

- el-Mâverî, Ebü'l-Hasen. *Yönetimin Esasları*. çev. Mehmet Ali Kara. İstanbul: İlke Yayınları, 2019.
- Mecnûnu Benî 'Âmir. *Dîvânü eş'âri Mecnûni Benî 'Âmir*. thk. Hüdâ Vâil 'Âmir. Beyrut: el-Müessesetü'l- 'Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 2011.
- Mehmed Fuad. "Yeni Neşriyat: Dîvânü lugâti't-Türk". *Millî Tettebbular Mecmuası* 2/5 (Teşrînisâni-Kânunuevvel 1331/Kasım-Aralık 1915), 381-383.
- Merçil, Erdoğan. "Büveyhîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Merçil, Erdoğan. "Gazneliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/480-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Merçil, Erdoğan. "İlk Müslüman Türk Devletleri". *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. 73-129. İstanbul: İsar Vakfı Yayınları, 1999.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Mermutlu, Bedri. "Gelenekten Moderne Bir Tarihçi Olarak Ali Emîrî Efendi'nin Başardığı". *Journal of Turkish Studies* 47 (December 2017), 101-130.
- el-Merzûkî, Ebû 'Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Merzûkî el-İsfehânî. *Şerhu Dîvânî'l-Hamâse*. thk. Garîd eş-Şeyh. Beyrut: y.y., 1424/2003.
- el-Meydânî, Ahmed b. Muhammed. *Nüzhetü't-tarf fî ilmi's-sarf*. İstanbul: Matba'atü'l-Cevâib, 1299.
- el-Meydânî, Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd. 2 Cilt. Beyrût: ts.
- el-Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Mecma'u'l-emsâl*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd. 2 Cilt. Kâhire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1374/1955.

- Meymûn b. Kays. *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebûr*, y.y.
- Mez, Adam. “Ortazaman Türk-İslâm Dünyasında Köleler”. *Ülkü Hal-kepleri Dergisi* 11/63 (1938), 216-224.
- Millî Kütüphane Süreli Yayınlar Koleksiyonu. Erişim 20 Ağustos 2024. <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/periodicals/catalog/list>
- Mirzaoğlu, Fatma Gülay. “Divânü lugâti’t-Türk Işığında Müzikal İcra Ortamları”. *II. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi*. 521-540. Ankara: TDK Yayınları, 2009.
- Mirzaoğlu, Fatma Gülay. “Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü”. 2/114. Ankara: AKM Yayımları, 2003.
- Miskeveyh, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed. *Tecâribü'l-ümem*. çev. Kıvameddin Burslan. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2016.
- Mokeev, Anvarbek. “Yûsuf Has Hâcib Balasagun Devrinde Karahanlı Hanedanlığı ve Türk Boylarının Kimlik Arayışı Meseleleri”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 13/4 (2016), 8-16.
- Molla Câmi, Abdurrahman. *el-Fevâidü'd-diyâiyye*. İstanbul: Şifa Yayınları, 2015.
- Monier Williams, M, A. *A Sanskrit-English Dictionary Etymologically and Philologically Arranged with special reference to Greek, Latin, Gothic, German, Anglo-saxon, and other cognate Indo-European Languages*. Oxford: Clarendon Press, 1899.
- Muheyimîd, Ali b. Salih. “Karahanlılar ve İslâmın Yayılmasındaki Katkıları”. çev. Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (2001), 281-310.
- el-Muhibbî, Muhammed Emîn b. Fazlillâh. *Cene'l-cenneteyn fî temyîzi nev'ayî'l-musenneyeyn*. thk. Lecnetu İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî. Beyrût: Dârü'l-Âfâkı'l-Cedîde, 1981.

- Muhyiddinov, Reşid. “Dîvânü’l-edeb ve Dîvânü lugâtî’t-Türk: Dirâse fi’s-tihdâmi menhec mu’cemî ’Arabî fi evveli mu’cem li’l-lugâtî’t-Türk”. *’Ulûmu’l-Luga Dergisi* 12/2 (2009), 323-351.
- Munâ İlyâs. *el-Kiyâs fi’n-nahv ma’a tahkiki bâbi’ş-şâz mine’l-mesâ’ili’l-’askeriy-yât li-Ebî Âlî el-Fârîsî*. Dimaşk: Dârü’l-Fîkr, 1405/1985.
- Mutiy, İbrahim-Osmanov, Mirsultan. “Kâşgarlı Mahmud’un Yurdu, Hayatı ve Mezarı Hakkında”. çev. Hülya Kasapoğlu-Çengel. *Bi-lig* 23 (Güz/2002), 189-208.
- Mübârek Şah, Fahreddin. *Safahât matviyye min târîhi’l-İslâm Târîhu Mübârek Şâh fi ahoâli’l-Hind*. çev. Süreyyâ Muhammed Ali. Kahire: Matbaatü’l-Ihveti’l-Eşikkâ’, 1991.
- el-Müberrid, Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr. “Mukaddime”. *el-Fâdîl ve’l-mefdûl*. mlf. el-Müberrid. 1-8. Kâhire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 2. Basım, 1995.
- el-Müeddîb, Ebü’l-Kâsım b. Muhammed b. Sa’îd. *Dakâiku’t-tasrîf*. thk. Hâtım Sâlih ed-Dâmin. Dimaşk: Dârü’l-Beşâir, 2004.
- Nâ’im, Muleyke. “el-Lugatu’t-Türkiyye ve lugâtu’l-Mağrib: Kırâe fi Kitâbi’l-İdrâk li-lisâni’l-Etrâk”. *Dirâsât lisâniyye beyne’l-’Arabîyye ve’t-Türkiyye*. ed. Hânî İsmail Ramadân. 109-135. Giresun: Arapça Türkçe Dil Paylaşım Formu, 2021.
- Nâsır-ı Hüsrev. *Sefernâme-i Nâsır Hüsrev*. Tahran: İntişârât-ı Zevâre, 1381hş.
- Necib Âsım. *Dîvânü lugâtî’t-Türk’ten Me’hûz Eski Savlar*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1338-1340 (1919-1922).
- Necib Âsım. *Eski Savlar: Dîvânü lugâtî’t-Türk’teki Atasözleri*. haz. Irmak Kaçar. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.
- en-Nişâbü’rî, Zahîru’d-dîn. *Selçuknâme*. çev. Ayşe Gül Fidan. İstanbul: Kopernik Yayınları, 2018.
- Nişanyan, Sevan. *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. İstanbul: Liber Plus Yayınları, 5. Basım, 2018.

- Nizami, Khaliq Ahmad. “Fahredden Mübârek Şah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/87. İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Nizâmülmülk. *Siyâsetname*. çev. Mehmet Taha Ayar. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2023.
- Nuhoğlu, Mehmet. “Sanat ve Sanat Terminolojisi Açısından Dîvânü lügati’t-Türk Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 59 (Mayıs 2017), 285-303.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslâm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Onur, Ahmet. “(Dîvânü lugâtî’t-Türk) Sözlüğünde Arapça Şâhitleri ve Arapça-Türkçe Arasında Morfolojik Bir Karşılaştırma”. *Şarkiyat Mecmuası* 39 (Ekim 2021), 1-36.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1987.
- Oy, Aydın. “Atasözü”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/44-46. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Basımevi, 1988 ve 1991.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş*. 9 Cilt. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 4. Basım, 2000.
- Öger, Âdem. “Divanü lügati’t Türk ve Uygur Sözlü Kültüründe İskender Zülkarneyn”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 207 (Aralık 2013), 1-15.
- Öğün Bezer, Gülay. “Terken Hatun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/510. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Öğün Bezer, Gülay. “Terken”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/509. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

- Ömer, Ahmed Muhtâr. *el-Bahsü'l-lügavî 'inde'l-Arab*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1988 ve 1997.
- Ömer, Ahmed Muhtâr. *Me'âcimu'l-ebniye fi'l-lugati'l-Arabiyye*. Beyrut/Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1995.
- Önkal, Ahmet. "Ahnef b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/174. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- Örs, Derya. "Siyâvuş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/308-309. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Özalp, M. Nazmi. *Türk Mûsikîsi Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 2000.
- Özaydın, Abdülkerim. "Karahanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/404-414. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. "Melikşah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/54-57. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Özaydın, Abdülkerim. "Muhammed Buğra Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/512. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özaydın, Abdülkerim. "Unvan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/163-166. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Özcan, Abdülkadir. "Hatun". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özdoğan, İbrahim Emre. *el-Bendenî'nin Kitâbü't-Takfiyesi (Sözlük Bilim Açısından Değeri)*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024.
- Özeren, Mehmet - Alan, İrfan. "Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 61 (01 Ocak 2018), 203-224. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat3778>
- Özpilavcı, Ferruh. *Fârâbî'nin Önerme Anlayışı*. İstanbul: Litera, 2018.
- Öztürk, Faruk. "Divânü lugâtî't-Türk'te Arap Sözlükçülüğü Açısından Değerlendirme". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/3 (Mart 2013), 537-539.

- Öztürk, Faruk. *Dîvânü lugâtî't-Türk'teki Arapça Söz Varlığının Dizini*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020.
- Peacock, A. C. S. *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu*. çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Peker, Hidayet. "Dede Korkut Hikâyeleri Çerçevesinde Dinin Dönüştürücü Etkisi Üzerine". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (Bursa, 2017), 97-116.
- Peker, Hidayet. "Kâşgarlı Mahmut'un Dîvânü lugâtî't-Türk Adlı Eserinde Dinî Terimler". *Mahmyt Kashgarly-The Founder of Scientific Turkology International Scientific Conference* February 21-22. 212. Aşkabat-Türkmenistan, 2008.
- Pritsak, Omeljan. "Mahmud Kâşgarî Kimdir?". *Türkiyat Mecmuası* 10 (Aralık 2010), 243-246.
- Pritsak, Omeljan. "Karahanlılar". *MEB İslam Ansiklopedisi*. 6/251-273. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Raux, Jean Paul. *Altay Türklerinde Ölüm*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1999.
- er-Râvendî, Muhammed b. Ali. *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*. çev. Ahmet Ateş. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1957.
- er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtârü's-Sihâh*. Beyrût: Mektebetü Lübnan, 1989.
- Redhouse, Sir James W. *A Turkish and English Lexicon / Kûtâb-ı Ma'ânî-i Lehce*. Constantinople: 1890.
- Refiyyı, Hasan - Rezzaqı, Mehmet. "Divanü lugâtî't-Türk" ve Onun Farsça Çevirmeleri". *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu*. ed. M. Muhsin Kalkışım. 87-91. Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Ruşenfekr, Kübra. "Lugatu'l-Kur'ân ve Kâmûs Mufredâtî't-Turkiyye ev mâ Yu'raf bi-Dîvânü lugâtî't-Türk". *Âfâku'l-Hadâratî'l-İslâmiyye Dergisi* 16 (2005), 333-344.

- Sadikov, Kasımcı. *Kaşgarlı Mahmud Dîvânı lügati't-Türk*. Taşkent: 2017.
- Sâhib b. Abbâd, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el-Abbâs. *el-Muhît*. 11 Cilt. Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1994.
- Sakallı, Talat. "Hadislerde "Türk" Mefhumu ve Rivayetlerdeki Çağrıştırdığı Zihniyetin Analizi". *Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu*. 227-242. Isparta: 2007.
- Sakaoğlu, Saim. "Divanü lügati't-Türk ve Türk Halk Şiiri". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 39/1991 (1994), 97-111.
- Sakaoğlu, Saim. "Divanü lügati't-Türk Bibliyografyasına Yeni İlâveler". *Türk Kültürü Araştırmaları* 11/14 (1975), 270-280.
- Sakaoğlu, Saim. "Kâşgarlı Mahmut ve Eseri Üzerine Bibliyografya". *Çağrı* 12/126 (Temmuz 1968), 8-11
- es-Sarakustî, Ebü'l-Kâsım Sâbit b. Hazm b. Abdirrahmân. *ed-Delâil fî garîbi'l-hadîs*. thk. Muhammed Abdullâh el-Kannâs. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 2001.
- Sarı, Mehmet Ali. "Kâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/142-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sarı, Veysel - Şahin, Hasan Ali. "Halk İnanışında Büyü ve Tedavi Usulü Olarak Muskanın Tarihî Seyri Üzerine İnceleme". *Yâzıt Kültür Bilimleri Dergisi* 4/1 (2024), 64-72.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *el-Letâîf ve'z-zarâîf*. thk. Nâsır Muhammedi Muhammed Câd. Kâhire: Dâru'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2009.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Hâsu'l-hâs*. thk. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cenân. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Kitâbü Fık-hü'l-luga ve esrârü'l-Arabiyye*. tlk. Yasin el-Eyyübî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.

- es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdûlmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Simâru'l-kulûb fî'l-mudâf ve'l-mensûb*. 2 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 2009.
- Seçkin, Kuban. *Eski Türkçe Metinlerinden Örneklerle Mental Fül Teorisi*. Kon-ya: Palet Yayınları, 2020.
- es-Schâvî, Alemüddîn. *Sifrü's-sa'âde ve sefîrü'l-ifâde*. nşr. Muhammed ed-Dâli. 3 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1995.
- Sellheim, Rudolf. *el-Emsâli'l-Arabiyyeti'l-kadîme*. çev. Ramadân Abdut-tevvâb. Beyrût: Dâru'l-Emâne, 1971.
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf. *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-mek-nûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. 11 Cilt. Dimaşk: Dâ-rü'l-Kalem, 1994.
- Sertkaya, Osman Fikri. "Bayram Kelimesi Üzerine". *Türk Dili* 120/833 (Mayıs 2021), 4-12.
- Sevim, Ali. "Malazgirt Muharebesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklope-disi*. 27/481-483. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Seyyid, Âişe Abdulvâhid. "el-Ebcediyyâtü'l-'Arabiyye ve't-Turkiyye mâ beyne's-savt ve'r-resm". *Metafizika Jurnalı* 4/2 (2021), 57-79.
- Sezer, Engin. "Divanü lugati't-Türk'ün İngilizce Çevirisi". *Türk Dili* 45/372 (1982), 377-378.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-âyan'da Selçuklular*. çev. Ali Se-vim. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011.
- Sırtı, Ezgi. "Tatar Sözlük Biliminde Tanıklama İçin Atasözü Kullanımı". *IV. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu*. Ankara: Hacettepe Üniver-sitesi Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. 2 Cilt. Bulak: Bulak Matbaası, 1316/1898.
- Sîbeveyhi, Amr b. Osmân. *el-Kitâb*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988.

- es-Sîrâfî, Ebû Saîd. *Şerhu Kûtâbi Sîbeveyh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2008.
- Starr, S. Frederick. *Kayıp Aydınlanma: Arap Fetihlerinden Timur'a Orta Asya'nın Altın Çağı*. çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019 ve 2021.
- Steingass, F. *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London: 1892.
- Subhî es-Sâlih. *Dirâsât fî fıkhi'l-luga*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1968.
- es-Suhârî, Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm. *el-İbâne fi'l-luga-ti'l-Arabîyye*. thk. 'Abdulkerîm Halîfe vd. 4 Cilt. Meskat: y.y., 1420.
- es-Sülemî, Abbâs b. Mirdâs. *Dîwânü'l-Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî*. thk. Yahyâ el-Cübûrî. Bağdat: el-Mektebetü'l-Merkeziyye, 1968.
- Sümer, Faruk. "Selçuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/365-371. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Bugyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî 'ilmi usûli'n-nahv*. thk. Ahmet Suphi Furat. İstanbul: İÜ. Yayınları, 1978.
- es-Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. İstanbul: Dâru'l-Beyrûtî, 2. Basım, 2006.
- es-Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn. *Halifeler Tarihi (Tarihu'l-Hulefa)*. trc. Abdullah Gündüz. İstanbul: Asalet Yayınları, 2018.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Kahire: Dâru't-Turâs, 1399/1979.
- Şahin, Savaş. "Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 1/4 (2012), 45-62.

- Şamil, Ali. “Azerbaycan’da “Dîvânu lugâti’t-Türk”ün İlk Öğrenilme ve Çevrilmesi”. *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu 17-19 Ekim 2008*. ed. M. Muhsin Kalkışım. 79-86. Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Şamil, Ali. “Azerbaycan’da Divânü lugâti’t-Türk’ün İlk Öğrenilme ve Çevrilmesi”. *Rize Üniversitesi Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu Bildirileri*. 79-86. Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, 2008.
- eş-Şâtıbî, İbrahim b. Musa. *el-Makâsîdü’ş-şâfiye fi şerhi Hulâsâti’l-Kâfiye [Şerhü’ş-Şâtıbî li Elfîyyeti İbn Mâlik-Şerhü’ş-Şâtıbî li Elfîyyeti İbn Mâlik]*. nşr. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin. 9 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmî’l-Kura, 1428/2007.
- Şeker, M. Fatih. “Tanrı Tasavvuru Açısından Kutadgu Bilig Nasıl Okunabilir?”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009) 73-92.
- Şeker, M. Fatih. *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- Şeker, M. Fatih. *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*. nşr. Ahmed Cevdet. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1899.
- Şerhu Dîvânî Ru’be el-Accâc. thk. Dahi Abdalbaki Muhammed. 3 Cilt. Kahire: Mecmau’l-Luğati’l-Arabiyye, 2011. (Müellifi meçhul)
- eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr. *Kitâbü’l-Cîm*. thk. İbrâhîm el-Ebyârî. 3 Cilt. Kâhire: el-Heyetü’l-‘âmme lişuûni’l-metâbü’l-emîriyye, 1974.
- eş-Şeybânî, Ebû Amr İshâk b. Mirâr. *Şerhu’l-Mu‘allakâti’t-tis’*. thk. Abdulmecîd Hemmû. Beyrût: Müessesetü’l-Alemî li’l-Matbûât, t.y.
- Şimşir, Sebahattin. “Kazakistan’da Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânu lugâti’t-Türk Hakkında Çalışmalar”. *Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla*

- şıyla Uluslararası Kâşgarlı Mahmud Sempozyumu.* ed.M. Muhsin Kal-
kışım. 76-78. Rize: Rize Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Şirin, Hatice. *Eski Türk Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*. Ankara: Türk Dil
Kurumu Yayınları, 2016.
- Şu‘ûrî Hasan Efendi. *Lisânu’l-Acem Ferheng-i Şu‘ûrî*. nşr. Ozan Yılmaz. 4
Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019.
- Şurrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan. *Şerhu’ş-şevâhidi’ş-şî‘riyye fî
ümmihâtî’l-kutubî’n-nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle,
2007.
- Şükûn, Ziya. *Farsça-Türkçe Lûgat Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya*. 3 Cilt. İs-
tambul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1944-1951.
- et-Tâî, Suâd Hâdî Hassan. “Essera’l-lugatu’l-‘Arabiyye fî musan-
nafâtî’l-udebâi min gayri’n-nâtıkîn bi-hâ Dîvânu lugâtî’t-Türk
li-Mahmud el-Kâşgarî enmûzecen”. *el-Mu’temeru’d-duwelî es-sâbî’
lî’l-lugati’l-‘Arabiyye*. 160-177. Dubai/Birleşik Arap Emirlikleri,
2018.
- Takvîm-i Vekâyi’*. “İlan” (24 Safer 1334/1 Ocak 1916), 4; (6 Rebiülevvel
1334/12 Ocak 1916), 7.
- Takvîm-i Vekâyi’*. “Maarif-i Umûmiye Nezâreti Levâzım Müdîriyetin-
den” (5 Recep 1337/6 Nisan 1919), 7; (9 Recep 1337/10 Nisan
1919), 8; (12 Recep 1337/13 Nisan 1919), 7.
- Talu, Mehmet. “Bâhilî, Ahmed b. Hâtım”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm
Ansiklopedisi*. 4/484. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Tamir, Nuray. “Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun ve Prof. Dr. Ziyat Ak-
koyunlu’nun Hazırladıkları Dîvânu lugâtî’t-Türk Adlı Eser Üze-
rine”. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 3/3 (2014),
260-276.
- Tanpınar, Ahmed Hamdi. *Yâhya Kemal*. İstanbul: Dergâh Yayınları,
2001.

- Tansü, Yunus Emre - Çerkezoğlu, Semra. *Kâşgarlı Mahmud ve Çağ Ötesi Bir Eser*. Ankara: İksad Yayınevi, 2021.
- Tanyu, Hikmet. *Türklerin Dini Tarihçesi*. İstanbul: Türk Kültür Yayını, 1978.
- Tarafe b. el-‘Abd. *Dîvânu Tarafê b. el-‘Abd.* şrh. Nâsiruddîn Muhammed Mehdi, Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1423/2002.
- Taş, İsmail. *Türk Düşüncesinde Kozmogoni ve Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları, 2002.
- Taşgıl, Ahmet. “Sakâlîbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Taymas, Abdullah. “Divanü lügat-it-Türk Tercemesi”. *Türkiyat Mecmuası* 7-8 (İstanbul, 1940-1942), 212-252.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Ali Emîrî Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- et-Tebrîzî, Hatîb. *Tehzîbü İslâhi’l-mantık*. thk. Fahreddîn Kabâve. Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedîde, 1983.
- et-Tebrîzî, Muhammed Hüseyin b. Halef. *Tibyân-ı nâfi‘ der Terceme-i Burhân-ı katî‘*. çev. Mütercim Asım Efendi. 2 Cilt. İstanbul: 1287/1870-1871.
- Tekin, Talât. “Karahanlı Dönemi Türk Şiiri”. *Türk Dili* 409 (1986), 81-157.
- Tekin, Talât. *XI. Yüzyıl Türk Şiiri: Dîvânu lügâtî’t-Türk’teki Manzum Parçalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989 ve 2017.
- Temel, Emine. “Ahmet Bican Ercilasun - Ziyat Akkoyunlu, Kâşgarlı Mahmud Dîvânu lügâtî’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2015), 155-160.
- Teres, Ersin. *Kâşgarlı Mahmut ve Dîvânu lügâtî’t-Türk Bir Bibliyografya Denemesi*. İstanbul: Ürün Yayınları, 2008.

- Terzi, Mustafa Zeki. “Gulâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Tevfikoğlu, Muhtar. *Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Tietze, Andreas. *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. 1. Cilt. İstanbul-Wien: Simurg, 2002 (Yeni baskı ve diğer ciltler: 8 Cilt. İstanbul: Türkiye Bilimler Akademisi, 2023).
- Togan, A. Zeki Velidi. “Dîvânü lugat-it-Türk’ün Telif Senesi Hakkında”. *Atsız Mecmua* 16 (1932), 77-80.
- Togan, A. Zeki Velidi. “The Earliest Translation of the Qur’an into Turkish”. *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 4/1-2 (1964), 1-19.
- Tokoyev, Taalaybek - Koşmokov, Kubatbek. *Mahmut Kaşgari: Türk Dillerinin Sözlüğü*. 3 Cilt. Bışkek: Avrasyapress, 2011-2013.
- Toprak, M. Faruk - Özcan, Nuri. “Mersiye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/215-221. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Topuzoğlu, Tefik Rüştü. “Halîl b. Ahmed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/309-312. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tönnies, Ferdinand. *Community and Society*. New Jersey: Transaction Publishers, 1936.
- Turan, Fikret. “Türk Dili ve Kültürünün İslâm Medeniyetine Eklemlenmesi Sürecinde Dîvânü lügâtî’t Türk’ten Yansıtılan Türk Kimliği”. 2. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Bilgi Şöleni Bildirileri: Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi* 707-715. Ankara 2009.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2017.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslâmiyet*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 4. Baskı, 1998.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu, 1969; İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 1979.

- Turhan, Mümtaz. *Kültür Değişmeleri (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik)*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1994.
- Tüccar, Zülfikar. “Meydânî, Ahmed b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 29/501-502. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Türk Dil Kurumu, “Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânü lugâti’t-Türk Kaynakçası”. Erişim 05.06.2024. <https://tdk.gov.tr/divanu-lugati-turk/11991/>
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. haz. Mustafa Argunşah vd. 2 Cilt. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 12. Basım, 2023.
- Türk Yurdu*. “Dîvânü lugâti’t-Türk’ün Türkçeye Tercümesi” (12 Nisan 1333/12 Nisan 1917), 5-6.
- Türk Yurdu*. “Yeni ve Eski Eserler” (14 Kânunusânî 1331/27 Ocak 1916), 2898.
- Türkan, Ahmet. “Ahterî-i Kebîr Sözlüğünde Geçen Dinler ve Dinî Kavramlar Üzerine Bir Değerlendirme”. *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, 7-9 Kasım 2013. ed. Bilal Kemikli - Ahmet Türkan. 197-219. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Türkdoğan, Orhan. *Değişme, Kültür ve Sosyal Çözülme*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1988.
- Tüzüner, Abdullah Atıf. *Divan-ı lügati’t-Türk Tercümesi*. 7 Defter. Ankara Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, Etüt 94.
- Uçar, Melike. “Dîvânü lugâti’t-Türk’ün Yeni Yayını Üzerine Bir Değerlendirme”. *Mustafa Öztürk’e Armağan*. ed. Mustafa Argunşah. 349-359. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Uzun, Ayşe. *Hicrî İlk Dört Asırda Tefsir-Sözlük İlişkisi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Türk Tefekkürü Tarihi*. İstanbul: YKY, 2007.

- Ülkütaşır, M. Şakir. “Divan-ı lûgatü’t-Türk’ün Folklor ve Etnografya Bakımından Tetkikine Dair Bir Tecrübe”. *Bartın Gazetesi* (29 Haziran 1939), 2.
- Ülkütaşır, M. Şakir. *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1946; Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları/Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.
- Ünlü, Suat. “Kur’an-ı Kerim’in Türkçe’ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur’an Tercümeleri”. *Dinî Araştırmalar* 9/27 (Ocak-Nisan 2007), 9-56.
- Üşenmez, Emek. “Dîvânu lugâtî’t-Türk’ün Türkmence İlk ve Tam Tercümesi ve Bazı Yeni Okuma Tartışmaları Üzerine”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 10/63 (Nisan 2023), 95-123.
- Üşenmez, Emek. “Türkçe İlk Kur’an Tercümesi ve Tercümedeki İslâmî Terimlerin Türkçe Karşılıkları Üzerine”. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 1 (2006), 89-99.
- Üzüm, Hamza. “Tanah ve Talmut’ta Kölelik”. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12 (2013), 163-182.
- Wahrmund, Adolf. *Handwörterbuch der neu-arabischen und deutschen Sprache I. Band Neu-arabisch=deutscher Teil*. 3. Basım, Giessen: 1876.
- Weber, Max. *Sosyoloji İazıları*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986.
- Wikilala Veri Tabanı. Erişim 15 Ağustos 2024. <https://www.wikilala.com/>
- Wilkens, Jens. *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorİslâmischen türkischen Texte aus Zentralasien III. Fremdelemente Band: 2: bodivan – çizgin*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2023.
- Yakûb, Emîl vd. *Kâmûsü’l-mustalahâtî’l-lugaviyyeti ve’l-edebîyye*. Beyrût: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1987.
- Yâkût el-Hamevî, Şihabuddin Ebû Abdullah b. Abdullah. *Mu’cem mü’l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977 ve Beyrut: Dâru İh-yâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1979.

- Yaran, Rahmi. “Düğün (İslâm’da Düğün)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 10/15-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaylagül, Özen. “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2005), 17-51.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 11. Baskı, 2013.
- Yazıcı, Tahsin. “Efrasiyab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/478-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yıldırım, Mustafa. “Divânü lügâtî’t-Türk’te Geçen Sanat ve Zanaat Terimleri”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/24 (Ocak 2007), 73-83.
- Yıldırım, Mustafa. “Vedîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/596-598. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Nimet. *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Bermekiler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/517-520. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldız, Hüseyin. *Eski Uygurcada Mental Fiiller*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Yılmaz, Mehmed Fatih. *Anlambilimsel Bağlamıyla Divânü lügâtî’t-Türk’te Mutfak Kültürü*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Yılmaz, Nuran. “11. Yüzyıl Müslüman Türk Dünyasındaki Din Anlayışının Divanü lügâtî’t-Türk’teki Yansımaları”. *Turkish Studies* 3/4 (2008), 1001-1035.
- Yiğit, İsmail. “Mevâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/424-426. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yinanç, Mükrimin Halil. “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Kadar Bizde Tarihçilik”. *Tanzimat I*. 573-595. İstanbul: Maarif Matbaası, 1940.

- Yörükân, Yusuf Ziya. *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. haz. Turhan Yörükân. Ankara: Yol Yayınları, 2005.
- el-Yûsî, Ebû Alî Nûruddîn Hasen b. Mes'ûd b. Muhammed. *Ẓehru'l-ekem fi'l-emsâl ve'l-hikem*. 3 Cilt. Mağrib: Dâru's-Sekâfe, 1981.
- Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meâli*. haz. Abdulkadir Şener vd. İzmir: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Yüce, Nuri. "Carl Brockelmann". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/335-336. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. [Kahire]: Dâru'l-Hidâye, ts.
- ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcu'l-ârûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc. 40 Cilt. Kuveyt: Vizâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ', 1965.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufasssal fi san'a-ti'l-i'rab*. thk. Alî Bû Mulahham. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- ez-Zemahşerî. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd - 'Alî Muhammed Mu'avvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1998.
- ez-Zencânî, İzzüddîn. "el-İzzî fi't-tasrîf". *Kütübü's-sarf*. İstanbul: Haniyye Matbaası, ts.
- Zengin, Gözde Esmâ. "Şahnâme'de Kadınlar ve Ölüm Women and Death in Shahname". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 59 (Aralık 2017), 71-82.
- ez-Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Abdülkadir 'Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.

- ez-Zevzenî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Şerhü'l-Muallakâtî's-seb'.*
Beyrut: Dâru Sâdır, 1963; Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.
- Zu'r-Rumme, Ebü'l-Hâris. *Divânü Zî'r-Rumme.* thk. Abdulkuddûs Ebû
Sâlih. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1993.
- ez-Zübyânî, Ebû Umâme Ziyâd b. Muâviye. *Divânü Nâbigati'z-Zübyânî.*
thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Maârif, 2.
Basım, 1977.